

Evandeoski prototekst i društveni ideologemi u romanima Side Košutić

Topljak, Mirta

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:067665>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-02**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti (jednopedmetni); smjer: nastavnički

Mirta Topljak

**Evandeoski prototekst i društveni ideologemi u
romanima Side Košutić**

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti (jednopedmetni); smjer: nastavnički

Evandeoski prototekst i društveni ideologemi u romanima Side Košutić

Diplomski rad

Student/ica:

Mirta Topljak

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Kornelija Kuvač-Levačić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mirta Topljak**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Evandeoski prototekst i društveni ideologemi u romanima Side Košutić** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 17. rujna 2020.

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
2. SIDA KOŠUTIĆ – HRVATSKA KNJIŽEVNICA KATOLIČKE INSPIRACIJE	5
2.1. SIDA KOŠUTIĆ KAO KNJIŽEVNICA KATOLIČKOG NADAHNUĆA	12
2.2. SIDA KOŠUTIĆ KAO AUTORICA ŽENSKOG PISMA	15
3. INTERTEKSTUALNOST I DRUŠTVENI IDEOLOGEMI.....	19
3.1. INTERTEKSTUALNOST I PROTOTEKST	19
3.2. IDEOLOGEM	22
3.3. BIBLIJA KAO PROTOTEKST I TEMELJ KATOLIČKOG IDEOLOGEMA U DJELIMA SIDA KOŠUTIĆ.....	25
4. BIBLIJSKA INTERTEKSTUALNOST U ROMANIMA SIDA KOŠUTIĆ.....	27
4.1. EVANĎEOSKI PROTOTEKST U TRILOGIJI <i>S NAŠIH NJIVA</i>	27
4.1.1. <i>Evandeoski motivi u intertekstualnoj vezi s likom majke-patnice i likom femme fragile</i>	29
4.1.2. <i>Autoričina polemika s patrijarhalnim tumačenjem evandeoskog prototeksta ...</i>	37
4.2. EVANĎEOSKI PROTOTEKST U ROMANU <i>VELIKA ŠUTNJA</i>	39
4.2.1. <i>Temati ženskog pisma i evandeosko tumačenje vrijednosti žene</i>	41
4.2.2. <i>Motiv putovanja na bregove kao evandeoski put u Kraljevstvo nebesko i ostali evandeoski motivi</i>	45
4.2.3. <i>Autoričina polemika s društvenim tumačenjem evandeoskog prototeksta</i>	48
5. ZAKLJUČAK	51
6. SAŽETAK	55
7. POPIS LITERATURE	57

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada je evanđeoski prototekst i društveni ideologemi u romanima Side Košutić, u trilogiji *S naših njiva* i romanu *Velika šutnja*. Cilj je utvrditi kako se evanđeoski prototekst odnosi prema ideologemima ženskog pisma i književnosti katoličkog pokreta, koji se usporedno razvijaju u hrvatskoj književnosti prvih desetljeća 20. stoljeća te imaju utjecaja i na njezino stvaranje. Prvo, svojevrsan teorijski dio rada bavit će se predstavljanjem autoričina opusa te njezina shvaćanja protofeminističkog i katoličkog angažmana kao i definiranjem pojmova intertekstualnosti i ideologema. Potom će se pokušati utvrditi kako ih autorica upisuje u svoje romane.

Na samom će se početku rada donijeti zapisi kritičara i povjesničara književnosti o životu i stvaralaštvu Side Košutić. Nakon što se donese kratak pregled autoričina života iz zapisa Stjepana Licea, prijeći će se na kritičare stvaralaštva Side Košutić, prvenstveno Ljubomira Marakovića u djelu *Novi pripovjedači. Kritičke studije i minijature* (1929.). Slijedi zapis Luke Perinića „Kod Side Košutić“ koji je, nakon izvorne objave u časopisu *Obitelj* 1933. godine, objavljen kao predgovor izdanju zbirke *Solsticij srca* iz 2002. godine. Slijedi pogovor Nade Šimunić-Kesterčanek u zbirci novela *Mimoza sa smetljišta* iz 1942. godine pod naslovom *Sida Košutić kao umjetnica*, zatim predgovor Jelene Hekman *Izabranim djelima* iz edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. (1984.), pa zapisi Božidara Petrača, koji je u dva navrata pisao o Sidi Košutić: u pogovoru zbirke pjesama *Različaka čaša* (1997.) i u članku „Mistički hermetizam Side Košutić (1902.-1965.)“ (2015.). Neizostavno je navesti što je o Košutić pisala Dunja Detoni Dujmić u knjizi *Ljepša polovica književnosti* (1998.) te Lidija Dujić povodom stote obljetnice autoričine smrti u radu „Ženska signatura“ (2002.). Robert Mlinarec napisao je pogovor zbirci novela *Mimoza sa smetljišta* izdanoj 2004. godine pa se donose i njegovi pogledi na rad Side Košutić, kao i oni Stjepana Licea iz pogovora u prvom izdanju romana *Velika šutnja* (2012.) te iz rada „Sida Košutić: književnost svjetlosti“ (2015.). Istaknut će se potom nove spoznaje o životu i djelovanju Side Košutić koje je Kornelija Kuvač-Levačić objedinila radom „Hrvatska „posvetnica svijeta“ – kontekst stvaranja i recepcije djela ili kako danas čitati Sidu Košutić“ (2019.). Na kraju ovog poglavlja još će se dati prikaz Sidina stvaralaštva prema recentnim povijestima književnosti: *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne* (1997.) Dubravka Jelčića, *Povijest hrvatskog romana: od 1900. do 1945.*

(1998.) Krešimira Nemeca i *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga V. Razdoblje sintetičkog realizma (1928.-1941.)* (2009.) Miroslava Šicela.

Upoznat će se potom sa Sidom Košutić kao književnicom katoličke inspiracije. Prije toga će se, prema radovima Vladimira Lončarevića, knjizi *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900.-1945.)* (2005.) i članku „Duhovno gledanje svijeta Side Košutić u kritici Ljubomira Marakovića“ (2002.), definirati pojam katoličke književnosti i ukratko navesti kako se ona razvijala u hrvatskoj te koje su njezine karakteristike i kako se Košutić uklapa među ostale autore koji su, prema Lončareviću, stvarali u sklopu tog pokreta. Košutić pak neće biti proučavana kao autorica koju određuje stvaranje unutar katoličkog pokreta već kao ona koja je, kad piše o općim egzistencijalnim pitanjima i ljudskim iskustvima, inspirirana svojim kršćanskim svjetonazorom i duhovnošću.

Kako bi se Sida Košutić predstavila i kao autorica ženskog pisma, ono će se prvo definirati prema knjizi *Pojmovnik suvremene književne teorije* (1998.) Vladimira Bitija i radu Andree Zlatar „Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti“ (2007.). Spoznaje o feminističkom pokretu i definicija pojma žensko pismo dopunit će se navodima iz rada Kornelije Kuvač-Levačić i Jelene Alfirević „Žensko pismo' i katolički angažman Side Košutić (na primjeru konstrukcije protagonistkinja u romanesknoj trilogiji *S naših njiva*, 1944.)“ (2017.). Biti i Zlatar oboje polaze od sredine 20. stoljeća kada u teoriju književnosti ulazi svijest o pojmu ženskoga pisma. Ipak, Zlatar se vraća na početak 20. stoljeća i početak ženskog djelovanja u Hrvatskoj te još ranije, na 19. stoljeće i protofeministički angažman u hrvatskoj književnosti (Zlatar, 2007: 132). Nakon što se utvrde načini protofeminističkog upisivanja ženskoga iskustva u tekst, navest će se uloga Side Košutić u ženskom djelovanju prve polovice 20. stoljeća prema navodima Stjepana Licea (2015.) te karakteristike njezina ženskog pisma prema Nadi Šimunić-Kesterčanek (1942.) i Lidiji Dujić (2002.). Činjenicu da Košutić u tekst istodobno upisuje predfeministički i katolički angažman uočile su Kuvač-Levačić i Alfirević (2017.) pa će se predstaviti ta posebnost njezina stvaralaštva.

Slijedi poglavlje „Intertekstualnost i društveni ideologemi“ kojim će se oni definirati. Polazište za definiranje pojma intertekstualnosti bit će zbornik *Intertekstualnost & intermedijalnost* (1988.), a posebno će se iz njega osvrnuti na radove Pavla Pavličića, Dubravke Oraić-Tolić, Renate Lachmann i Magdalene Medarić. Poslužiti će se knjigom *Teorija citatnosti* (1990.) Dubravke Oraić Tolić te književno-teorijskim pojmovnicima Miroslava Bekera, Vladimira Bitija i Milivoja Solara. U Bitijevu će se *Pojmovniku* također pronaći definicija

ideologema, potom u Brešićevu radu „Literatura kao ideologem. Ante Kovačić i pravaštvo“ (1991.), u knjizi Van Dijka *Ideologija, Multidisciplinarnan pristup* (2006.), radovima „Lica i naličja hrvatske ideologije“ (2012.) Vjerana Katunarića, „Društveni i politički ideologemi hrvatske fantastične proze (na primjeru Desnice, Čuića i Brešana)“ (2012.) Kornelije Kuvač-Levačić i Amande Car te doktorskome radu Amande Car „Društveni ideologemi u hrvatskoj distopijskoj prozi“ (2017.). Izvor za proučavanje ideologema u hrvatskoj znanosti o književnosti bio je zbornik *Jezik književnosti i književni ideologemi* (2007.). Također, važno je bilo uputiti se u biblijske tekstove kao prototekst i potencijalne ideologeme koje prenosi, stoga je konzultirana knjiga *Biblija kao književnost* (2006.) Deana Slavića.

Slijede nakon toga poglavlja kojima će se iz romana nastojati dokazati da Košutić pri pisanju trilogije i romana poseže za evanđeoskim prototekstom te uočiti kako ga povezuje s ideologemima koje upisuje u tekst. Rad Kornelije Kuvač-Levačić (2019.) ukazao je na postojanje biblijskog prototeksta u drami *K svitanju* Side Košutić te će on služiti kao smjerokaz za detekciju drugih primjera biblijskoga prototeksta u autoričnim romanima. Predstavlja se potom trilogija *S naših njiva*, ono što su o njoj napisali povjesničari i kritičari književnosti te njezina fabula. Nakon toga će se u potpoglavlju „Evanđeoski motivi u intertekstualnoj vezi s likom majke patnice i *femme fragile*“ predstaviti Jela Borekova kao tip žene majke, čuvarice obiteljskog ognjišta (Petrač, 1990: 350) te uvidjeti kako je intertekstualno povezana s likom Blažene Djevice Marije u evanđeljima. Prijeći će se zatim na Jelin odnos s kćeri Betom pa će biti moguće uočiti ima li u Betinu liku sličnosti s Djevicom Marijom, a to će se pokušati uočiti i u Betinim molitvama. Slijedi potpoglavlje naslovljeno „Autoričina polemika s patrijarhalno tumačenim evanđeoskim prototekstom“ koje će se osvrnuti na one dijelove trilogije u kojima je vidljivo kako patrijarhalno društvo interpretira evanđelje na način da u njemu nalazi opravdanja za nasilje nad ženama i kako se u tu interpretaciju ne sumnja. Pozornost će se usmjeriti na Betu, koja posumnja da je Isus govorio ono što njoj prenosi majka. Moći se na tom mjestu pratiti Betin razvoj te autoričin stav prema problematici patrijarhalnog interpretiranja Riječi Božje i nastojanja da se žena izbori za povoljniji položaj u društvu.

Prelazi se zatim na roman *Velika šutnja*. U potpoglavlju „Temati ženskog pisma i evanđeosko tumačenje vrijednosti žene“ dat će se primjeri upisivanja ženskog pisma u roman, prvenstveno kroz glavnu junakinju, Ženu, a potom i kroz sudbine drugih žena o kojima Znanac priča. Slijedi nakon toga dio u kojemu autorica postavlja pitanje o vrijednosti žene referirajući se na Evanđelje po Ivanu pa će se vidjeti kako je na tom mjestu uspostavljena intertekstualna

veza. Istražit će se zatim motiv putovanja na *bregove* kao evanđeoski put u Kraljevstvo nebesko. Naime, pokušat će se utvrditi povezanost Ženine težnje da stigne na *bregove* s dijelovima evanđelja u kojima se govori o Kraljevstvu nebeskom. Uočit će se potom kako autorica modificira pojedine evanđeoske motive ne bi li problematizirala ovozemaljsku težnju za materijalnim. Naposljetku će se još jednom usredotočiti na autoričinu polemiku s patrijarhalnim tumačenjem evanđelja kroz priču o bratu i dvjema sestrama.

Posljednje je poglavlje „Zaključak“ i u njemu će se istaknuti najvažnije činjenice o stvaralaštvu Side Košutić, ideologemima te intertekstualnosti. Na temelju provedene analize, pokušat će se zaključiti kako Košutić upisuje ideologeme ženskog pisma i katoličke književnosti u tekst te kako je, uz to, korespondirala s evanđeljem. Vidjet će se također kako su se junakinje romana postavile prema patrijarhalnom društvu, a kako prema evanđeoskim porukama.

2. SIDA KOŠUTIĆ – HRVATSKA KNJIŽEVNICA KATOLIČKE INSPIRACIJE

Na početku ovoga rada bit će predstavljeni život i stvaralaštvo Side Košutić. Istaknut će se njezin katolički angažman i žensko pismo kao ideologemi koje upisuje u tekstove. S obzirom na to da je riječ o autorici koja svoju prozu piše inspirirana katolicizmom te uz to otkriva stvarno iskustvo bivanja ženom, može se očekivati da u njezinim djelima supostoje upravo ta dva ideologema o čemu se pisalo u radu Kuvač-Levačić i Alfirević (2017.)

Sida Košutić rođena je 1902. godine je u Radoboju u Hrvatskom zagorju. Ondje je završila pučku školu, a nakon toga prvi razred gimnazije u Krapini. Školovanje je nastavila u Zagrebu te 1921. stekla zvanje učiteljice. Radila je kao službenica u Financijskom ravnateljstvu i u Školskom odsjeku Gradskog poglavarstva u Zagrebu. Uređivala je časopis *Hrvatski ženski list* te radila kao lektorica u Nakladnome zavodu Hrvatske, Vjesniku i Seljačkoj slozi (Lice, u Košutić, 2012: 301). Nakon što je 1946. godine odbila supotpisati zahtjev za smrtnu presudu Alojzija Stepinca, isključena je iz javnoga života (Lice, 2015: 331). Dvije godine nakon toga povlači se u invalidsku mirovinu godine te umire 1965. godine (Lice, u Košutić, 2012: 301).

Jedno od prvih danas dostupnih zapažanja o Sidi Košutić dao je 1929. godine Ljubomir Maraković u svom djelu *Novi pripovjedači. Kritičke studije i minijature*. On navodi da je pojava Side Košutić samonikla, a njezina lirika slobodnoga ritma bez stihova, jednostavne dikcije i mističnog pogleda na svijet pa ju uspoređuje s Tagoreom. Tvrdi da u Sidinim pjesmama žive njezina ličnost i njezin svijet (Maraković, 1929: 121). S obzirom na to da je do tada izašao samo jedan autoričin roman, *Portreti* (1928.), Maraković piše samo o njemu. Navodi da je na vidjelo izašla originalnost autoričine pjesničke koncepcije, a vidljiva su nastojanja ekspresionističkoga stvaralaštva (Maraković, 1929: 122).

U izdanje zbirke Sidinih pjesama *Solsticij srca* iz 2002. godine umjesto predgovora uvršten je tekst Luke Perinića „Kod Side Košutić“. Riječ je o tekstu objavljenome 1933. godine u časopisu *Obitelj*. Perinić piše o dojmu koji je Košutić ostavila na njega kada ju je posjetio u njezinu stanu. Opisao ju je kao osobu koja govori tiho i odmjereno, ali je u tome čvrsta i sigurna poput svojih likova (Perinić, u Košutić, 2002: 5). „Umjetnost je kod Side Košutić sestra religije i nije nikad od nje odijeljena“ (Perinić, u Košutić, 2002: 6) ističe te dodaje kako je za Košutić cilj umjetnosti služiti Bogu, izražavati ljepotu Njegovih zakona u životu i ukazivati na dobra kojima je on okružio ljude. Autoričina uvjerenja izviru, osim iz njezina privatna života, i iz

ljubavi prema priprostim seoskim dušama i djeci „koje govore o prirođenoj dobroti i odsjevu Božanstva u nama“ (Perinić, u Košutić, 2002: 6). Bez obzira na sve brutalnosti koje joj je život nanosio, Košutić nikada nije izgubila vjeru u ljepotu i pobjedu dobrote koju je crpila iz dubine svoga bića (Perinić, u Košutić, 2002: 6).

Detaljan izvještaj o djelu Side Košutić, s naglaskom na trilogiji *S naših njiva*, dala je Nada Šimunić-Kesterčanek u predgovoru zbirci novela *Mimoza sa smetljišta* koja je izašla 1942. godine. Ističe autoričinu nenametljivu narav, nesudjelovanje u javnim istupima i povučенost u zatvorenost svoga doma. Košutić je stvarala u dva razvojna pravca, mističnom i realističnom, smatra Šimunić-Kesterčanek (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 7). U prvome je orijentirana na mistični svijet vjere i nadnaravne Kristove dobrote i ljubavi prema bližnjemu. Takvo joj je stvaranje osiguralo epitet katoličke književnice. Tada je objavila dramu *K svitanju* (1927.), roman *Portreti* (1928.), hagiografsku prozu *Sluga vječne mudrosti* (1930.) i roman *Jaslice* (1933.). Djelo koje označava početak realistične faze trilogija je *S naših njiva* (*Plodovi zemlje*, 1935.; *Magle*, 1937.; *Bijele tišine*, 1940.) (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 8), o kojoj će detaljnije biti rečeno u nastavku rada. Četrdesetih se godina prošlog stoljeća Košutić vratila lirici te izdala zbirku pjesma *Osmijesi* (1940.) i veliku alegoričnu priču *Vrijeska* (1942.) (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 10). Novele iz zbirke *Mimoza sa smetljišta* pripadaju i jednom i drugom razdoblju. Motivi zajednički realističnim i liričnim novelama ljudska su bijeda i bol, mali ljudi bogatih duša koji žive u neimaštini. Zaključuje da je Sida Košutić svojim djelima dokazala da žena može jednako dobro kao muškarac obogatiti književnost bilo kojim književnim rodом (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 12).

Šimunić-Kesterčanek žene u djelima Side Košutić opisuje kao mimoze, tihe i povučene, patnice, čiju unutarnju stranu nitko ne poznaje i čije napore nitko ne cijeni dovoljno te one uvijek stradavaju. Košutić suosjeća s likovima svih nesretnih žena koje donosi u svojim prozama. (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 12). Ta je samilost kršćanska odlika koju Košutić njeguje, zato najviše suosjeća s odbačenima, zaboravljenima i onima koji nemaju sreće u životu (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 13).

Godine 1984. o Sidi Košutić pisala je Jelena Hekman u predgovoru *Izabranim djelima* iz edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti. Hekman na početku ističe da je već tada odavno prošlo vrijeme čitanja Sidinih djela te da se njezino ime nalazi u tek rijetkim pregledima hrvatske književnosti ili priručnicima. Smatra da to nije neobično s obzirom na činjenicu da je Košutić živjela povučeno i da je takav život ostavio traga na njezinim djelima, kao i na njihovoj

receptiji (Hekman, 1984: 7). Hekman smatra da je autorici djelovanje u Društvu hrvatskih književnica bilo poticaj za napuštanje mistične lirike. Značilo je to za Košutić objektivizaciju poimanja života i svijeta pa je to prenijela u književnost (Hekman, 1984: 8-9). Dvjesto fazama koje je odredila Nada Šimunić-Kesterčanek, Jelena Hekman dodaje treću, koja predstavlja prožimanje prvih dviju te, osim zbirke pjesama *Osmijesi* i alegorične priče *Vrijeska*, u nju ubraja zbirku pjesama *Vjerenička žetva* (1943.) (Hekman, 1984: 11). Ističe da je u većini autoričinih djela u središtu sudbina djeteta, čija duša predstavlja neokaljanost i čistoću, ali svijet joj uglavnom nije naklonjen. Košutić time ukazuje na okrutnost sudbine i opominje ljude zbog toga. Karakteristika njezina stvaralaštva zasigurno je i činjenica da je riječi birala pažljivo i vodila računa o tome da u opisima junaka ne bude ničega suvišnog, a to je do izražaja došlo u zbirci novela *Mimoza sa smetljišta* (Hekman, 1984: 13). Današnjem čitatelju nisu bliske njezine dogmatske lamentacije, smatra Hekman, ali se ne želi pomiriti sa činjenicom da je samo tako nestala s književne scene nakon svoje smrti. Trilogiju *S naših njiva* smatra dovoljnom da se Košutić promatra kao vrijednu književnu pojavu koja je stvorila djelo trajne vrijednosti (Hekman, 1984: 15).

Godine 1997. izašla je zbirka pjesama *Različaka čaša*, a pogovor joj je napisao Božidar Petrač. On Sidu Košutić naziva samozatajnom književnicom, pjesnikinjom, pripovjedačicom, romansirerkom, dramatičarkom, prevoditeljicom i antologičarkom, koja se istaknula do kraja Drugoga svjetskog rata. Ističe da je u djetinjstvu bila krhka i boležljiva i da joj put koji je prošla nije donio uobičajenu popularnost (Petráč, u Košutić, 1997: 154):

„Bila je i ostala negdje u kutku, teško pristupačna, teško dostupna i nerazumljiva, posebno onima koji su tražili velike i teške riječi, snažnu i javnu osobnost kojoj je jedna od prvih briga kako se što više i jače nametnuti najširoj javnosti.“ (Petráč, u Košutić, 1997: 154)

U svakoj vrsti koju je pisala naginjala je pjesničkom izrazu, smatra Petrač, pa tako i u romanima u kojima nije uvijek slijedila „uobičajene tragove hrvatske proze u kojima se osobito njegovao realizam“ (Petráč, u Košutić, 1997: 155). Onodobna književna kritika prepoznala je njezin specifičan lirski senzibilitet, a njega nije uspjela prikriti niti trilogijom *S naših njiva*. Sličnu proznu matricu, ističe Petrač, slijedila je zbirkom *Mimoza sa smetljišta* i alegorijskom pričom *Vrijeska*. U trilogiji, za koju je dobila državnu nagradu, osjeća se nazočnost posebnog lirskog realizma i u tome se, smatra Petrač, vidi da je Sidino pero bilo prvenstveno pjesničko (Petráč, u Košutić, 1997: 155).

Posebno njeguje pjesmu u prozi kao vrstu i njome iskazuje svoju „izoštrenost za svjetla velegrada i svijeta laži, svijeta konvencija i različitih obmana“ (Petrač, u Košutić, 1997: 155). U tom svijetu ona nastoji pronaći i dosegnuti ljepotu i dobrotu i to ljepotom pjesničke riječi (Petrač, u Košutić, 1997: 155). Petrač vjeruje da bi upravo to mogla biti osnovna odrednica Sidina stvaralaštva jer se uvijek borila sa svijetom koji joj je nanio mnogo gorčine te duševne i tjelesne boli (Petrač, u Košutić, 1997: 156). Ona lirikom ispisuje život svoje duše, a riječ je o posebnoj vrsti religiozno-duhovne lirike koja joj osigurava pridjevnik književnice kršćanskog nadahnuća, odnosno kršćanske spisateljice. Petrač smatra da su je u te okvire kritičari olako smještali, ne vodeći računa o činjenici da je njezina lirika svojom nježnošću i diskretnošću ipak samo lirika i pjesnička riječ „koja ne trpi paušalne ocjene i ne može se utrpiti u kalupe koji joj ne pristaju“ (Petrač, u Košutić, 1997: 156).

Za razliku od Nade Šimunić-Kesterčanek i Jelene Hekman, Božidar Petrač smatra da Košutić u svom stvaralaštvu nije imala posebno određene faze. Čitavog je života bila u potrazi za primjerenim riječima koje bi najbolje mogle odgovoriti njezinu osjećanju života i svijeta. Bio joj je važan život, ono što ga pokreće i ono što mu daje smisao. Književnost je pritom smatrala ogledalom života, ali ne onog izvanjskog već unutarnjeg (Petrač, u Košutić, 1997: 159). Godina 1945. donosi za autoricu niz lomova, prisiljena je na šutnju i na margine književnih zbivanja (Petrač, u Košutić, 1997: 161). U *Hrvatskoj reviji* Vinka Nikolića anonimno objavljuje poemu *Jeka sve tiša* (1963.), a ona potpisana izlazi tek trideset godina nakon autoričine smrti. Poema je to koja slijedi glazbenu strukturu četiriju godišnjih doba, iščitava se iz nje autoričina ljubav prema zavičajju i domovini: „Poljubi grumen zavičajne zemlje / I prošapci: hvala.“ (Petrač, u Košutić, 1997: 162). Domoljublja se, kao etičke odgovornosti i kršćanskog svjetonazora nikada nije odrekla. Kao pjesnikinja nije se mogla svrstati pod jedinstven nazivnik. Petrač zaključuje da Sidin život i gotovo zaboravljeno stvaralaštvo dobro opisuju stihovi iz *Vjereničke žetve*: „Nije ni presudno, kako sam živjela, nego kakve sam plodove ja na svojim rukama iznijela iz života“ (Petrač, u Košutić, 1997: 163).

Dunja Detoni Dujmić u knjizi *Ljepša polovica književnosti* (1998.) Sidu Košutić opisuje kao pjesnikinju krajnje spiritualizirane lirike koja se najbolje snašla stvarajući pjesme u prozi. U tim se proznim redcima ističu povišen biblijski ton i jezik himničke inkantacije, dok se božja apoteza postiže „simultanim viđenjem materijalnog i duhovnog“ (Detoni Dujmić, 1998: 320). Gotovo je svaki lirski subjekt spreman na trpljenje kako bi pronašao smisao opstanka u ljubavi prema Bogu (Detoni Dujmić, 1998: 322). Kao u poeziji i u prozi je Košutić

zadržala apotezu dobra gledanu kroz kršćanski nauk (Detoni Dujmić, 1998: 324), te postavljenjem nezaštićenih i ranjivih ženskih i dječjih sudbina u središte radnje, što ju je okarakteriziralo kao književnicu punu samilosti i evanđeoske dobrote (Detoni Dujmić, 1998: 328), a upravo je kroz ženske likove prikazala sposobnost intuitivnog bogotraženja (Detoni Dujmić, 1998: 331). Kršćansku ideju borbe dobra i zla zrcalila je nerijetko i na kontrastno postavljenim likovima, što se osobito očituje u trilogiji *S naših njiva*. U tom se su postupku za ovozemaljsku patnju najpogodnijima pokazali ženski i dječji likovi jer predstavljaju čistu, neokaljanu dušu (Detoni Dujmić, 1998: 332). Detoni Dujmić prikaz stvaralaštva Side Košutić zaključuje konstatacijom kako je riječ o jednoj „od najuglednijih pripadnica tadašnjeg kruga katoličkih pisaca“ (Detoni Dujmić, 1998: 335) koja je pala u nezaslužen polustoljetni zaborav (Detoni Dujmić, 1998: 335).

Povodom stote obljetnice autoričina rođenja, 2002. godine, Lidija Dujčić sažela je njezino stvaralaštvo. Navodi kako je Košutić bila određivana kao „književnica izrazite katoličke orijentacije“ (Dujčić, 2002). Kada govori o prešućivanosti njezina rada, ističe kako je ona tek naizgled prekinuta 1984. kada je u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti tiskan izbor iz djela Side Košutić. Ističe također kako ju verificirane povijesti književnosti spominju tek usput kad navode popise književnika koji su stvarali u tzv. međuratnom razdoblju. Dujčić je jedna od autorica koja stvaralaštvo Side Košutić dijeli u tri faze. Prva je, navodi, obilježena mističnošću i religioznošću, drugu odlikuje objektivnije i realističnije pisanje dok treća predstavlja prožimanje prvih dviju (Dujčić, 2002).

O stvaralaštvu Side Košutić kratko je pisao Robert Mlinarec u pogovoru zbirci novela *Mimoza sa smetljišta*, u izdanju iz 2004. godine. Navodi da je Sida Košutić nakon smrti ostala izdvojena, povučena i zagubljena. Ističe da je trilogija *S naših njiva* ponovo tiskana tek 90-ih godina prošloga stoljeća i to zahvaljujući entuzijazmu ljudi iz autoričina rodna kraja. Smatra da je riječ o djelu koje kod današnjih čitatelja ne izaziva veći interes, ali da, kao i ostala autoričina djela, „govori o jednom vremenu, međuljudskim odnosima, načinu života i religijskim shvaćanjima (prvenstveno) našeg sela“ (Mlinarec, u Košutić, 2004: 60). Navodi da iz tog razloga ostaju vrijedan izvor građe za povjesničare književnosti, no i za ostale istraživače, poput etnologa, antropologa i druge stručnjake koji novim metodama reinterpetiraju klasične etnološke tekstove i književne izvore (Mlinarec, u Košutić, 2004: 60).

Mnogo je o Sidi Košutić pisao Stjepan Lice. U pogovoru prvog izdanja romana *Velika šutnja* (2012.) istaknuo je kako je Košutić u godinama prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata

bila rado čitana književnica, a državna nagrada za trilogiju *S naših njiva* potvrđuje kvalitetu njezina stvaralaštva (Lice, u Košutić, 2012: 302). Ipak, dugogodišnje prešućivanje njezina rada dovelo je do toga da je Košutić širem čitateljskom krugu danas gotovo nepoznata autorica. Uspomenu na njezin život i rad čuvaju u autoričinu rodnom mjestu, Radoboju. Osnovna škola ondje nosi njezino ime te djeluje Kulturno obrazovno društvo Side Košutić, koje svake godine raspisuje natječaj namijenjen osnovnoškolcima za književnu nagradu Side Košutić (Lice, u Košutić, 2012: 303).

Božidar Petrač bavio se stvaralaštvom Side Košutić i u članku „Mistički hermetizam Side Košutić (1902.-1965.)“ koji je objavio 2015. godine povodom 50. obljetnice autoričine smrti u časopisu *Zadarska smotra*. Na početku je istaknuo da je ona jedna od autora koji su nakon 1945. godine bili isključeni iz javnoga života i književnoga djelovanja. Ponavlja da je bila samozatajna i izbjegavala velike riječi i javne istupe (Petrač, 2015: 35). Petrač smatra da Košutić dramom *K svitanju* najavljuje osnovnu temu kojom će se baviti u svim svojim djelima, a to je „borba duše i tijela, duhovnoga i materijalnoga, vječnoga i prolaznoga, božanstvenog i vremenitoga reda stvari, borbu koja završava mističkim sjedinjenjem duše s Bogom“ (Petrač, 2015: 35). Trilogiju iz seljačkog života ističe kao vrhunac autoričina prozna stvaralaštva, a to potvrđuje državna nagrada koju je za to djelo osvojila 1944. godine. Trilogija je bliska realističnoj ruralnoj prozi, ona je lišena mističnih zanosa, no ni u njoj se autorica nije odvojila od svog specifičnog lirskog senzibiliteta – „trilogija se nadaje kao posebni autoričin lirski realizam“ (Petrač, 2015: 36). Naglašava kako je, iako joj je romaneskna trilogija najuspjelije djelo, Sida Košutić u prvom redu bila pjesnikinja (Petrač, 2015: 36).

Iste je godine Stjepan Lice objavio stručni rad po naslovom „Sida Košutić: Književnost svjetlosti“ (2015.) u kojem predstavlja Sidu Košutić kao književnicu koja je većinu radova objavila od 1927. do 1942. godine. Za vrijeme Drugog svjetskog rata objavljivala je radove u periodikama, a kraće vrijeme nakon rata u katoličkom listu *Gore srca* gdje ih nije potpisivala. Godine 1956. objavila je zbirku pjesama *Jezero mrtvo*, a 1958. pet pjesama u splitskom časopisu *Mogućnosti*. Zavičajnu poemu *Jeka sve tiša* objavila je nepotpisanu u *Hrvatskoj reviji* u Buenos Airesu. Lice još navodi kako je krajem 1964. i početkom 1965. u *Glasniku sv. Antuna Padovanskog* objavljeno nekoliko autoričinih priloga potpisanih pseudonimima Bojko Strahinja i Viktor Bjelokos (Lice, 2015: 328). Presudan trenutak u radu i javnom djelovanju Side Košutić bila je zabrana rada u Nakladnom zavodu Hrvatske nakon što je odbila supotpisati zahtjev za izricanje smrtne presude zagrebačkom nadbiskupu Alojziju

Stepincu 1946. godine. To ju, ističe Lice, nije obeshrabrilo već je nastavila živjeti mirno i vedro, ne odstupajući od svojih uvjerenja, „s povjerenjem u svjetlo istine, ljepote i dobrote, koje opravdava i obnavlja ljudski život“ (Lice, 2015: 331). Potvrđuje to i činjenica da je odbila izdavanje trilogije *S naših njiva* u kojoj je Božje ime trebala pisati malim početnim slovom. Podatak je to koji Lice nije mogao potvrditi, ali smatra da to i u značenju legende dovoljno govori o Sidi Košutić kao osobi i književnici (Lice, 2015: 332).

Najnovija saznanja o životu i stvaranju Side Košutić donosi Kornelija Kuvač-Levačić u radu „Hrvatska 'posvetnica svijeta' – kontekst stvaranja i recepcije djela ili kako danas čitati Sidu Košutić?“ (2019²). Rad je to kojim je Kuvač-Levačić obuhvatila dosad nepoznate detalje iz spisateljčina života, a koji se iščitavaju iz rukopisa i razgovora Sidinih prijatelja i poznanika. Na početku rada Košutić je okarakterizirana kao „pjesnikinja, pripovjedačica, autorica jedne drame, prevoditeljica i antologičarka te esejistica prve polovice 20. stoljeća“ (Kuvač-Levačić, 2019²: 81). Košutić je svojedobno, ali i kasnije, najčešće svrstavana pod dvije etikete: „katolička“ i „književnica“. Svijest o ravnopravnosti književnica u kontekstu nacionalnog kanona javila se tek krajem prošlog i početkom ovog stoljeća pa su i djela Side Košutić tad doživjela nova čitanja (Kuvač-Levačić, 2019²: 100). Za pojedine je kritičare, navodi Kuvač-Levačić, Sida u svojim djelima bila nedovoljno kritična u društveno angažiranim tekstovima u odnosu na suvremenike. To je točno ako se djela čitaju bez razumijevanja kršćanskog misticizma i žrtve (Kuvač-Levačić, 2019²: 102), što ju je i razlikovalo od suvremenika koji su pisali o sličnim temama kao ona (Kuvač-Levačić, 2019²: 104). Kad se djela čitaju u tom ključu, postaje vidljivo koliko je autorica bila angažirana i kritična oko pitanja ravnopravnosti žena, sebeljublja političara i intelektualaca te socijalne obespravljenosti siromašnih slojeva društva (Kuvač-Levačić, 2019²: 103). Najčešće su to teme koje Košutić obrađuje, ali je zbog njihova čestog ispreplitanja, tematska klasifikacija njezinih djela gotovo nemoguća (Kuvač-Levačić, 2019²: 106). Kuvač-Levačić još u opusu Side Košutić uočava intermedijalnost, postupak karakterističan za razdoblje modernizma kojim se približavaju svi vidovi i oblici umjetnosti. Ono je prisutno u Sidinu pjesništvu i pripovjednoj prozi. Uočava se bliskost s klasičnim glazbenim djelima i slikarstvom secesijskoga razdoblja (Kuvač-Levačić, 2019²: 105-106). Iako se Sidino djelo počelo rehabilitirati devedesetih godina prošlog stoljeća, još uvijek postoji potreba za cjelovitom znanstvenom analizom njezina rada, kao i potreba za izdavanjem sabranih ili izabranih djela. Valja također napomenuti kako je postoje još dva njezina neobjavljena romana: *Pogašena svjetla* i *Kolijevka* (Kuvač-Levačić, 2019²: 107-108).

Iako Petrač tvrdi da je ime Side Košutić prisutno u leksikonima i antologijama, pokazalo se da nije uvrštena u sve suvremene povijesti i književnosti te da je o njoj pisano relativno malo. Dubravko Jelčić naglašava njezino poniranje u duhovni svijet junaka te u toj značajki primjećuje njezinu sličnost s radom onodobnoga književnika Zvonimira Remete. Tvrdi da je Košutić stasala kao prozaistica nenametljive epske širine i snage (Jelčić, 1997: 279). Krešimir Nemeć u *Povijesti hrvatskog romana od 1945. do 2000.* Sidu Košutić spominje samo u kontekstu ruralnih romana koji su nastajali u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, ali nisu imali veći utjecaj na književne tokove (Nemeć, 1998: 38). Miroslav Šicel djelo Side Košutić svrstava u razdoblje sintetičkog realizma (1928.-1941.). Kaže da je u poeziji religiozna te u stihovima ispoljuje duboke unutarnje nemire pune tamnih misli, pesimizma, osjećaja suvišnosti i prolaznosti života. Poetski motivi svode joj se na kontemplativne solilokvije izražene patetično-biblijskom intonacijom te stihom tradicionalističke romantičarske poezije (Šicel, 2009: 63).

2.1. Sida Košutić kao književnica katoličkog nadahnuća

S obzirom na to da Košutić stvara nadahnuta katoličkom književnošću, ali i da su je kritičari i povjesničari književnosti nerijetko određivali kao katoličku književnicu, definirat će se što podrazumijeva pojam katoličke književnosti u Hrvatskoj, te što je pisano o Sidi Košutić kao katoličkoj književnici. Isto tako, pokazat će se što je ona sama mislila o svrstavanju književnika u ideološke pretince odnosno kako se tome opirala.

Vladimir Lončarević u knjizi *Književnost i hrvatski katolički pokret* (2005.) navodi da se katolička književnost u Hrvatskoj razvijala kao samosvojna književna formacija srodna europskim katoličkim književnostima od početka 20. stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata. Ističe da katolička književnost proizlazi iz katoličkog pokreta (Lončarević, 2005: 135) koji je čuvao tradicionalne vrijednosti pa je i u literarnim manifestacijama bio konzervativan. Njegovao je kršćanski humanitet i pitanja transcendencije (Lončarević, 2002: 157). Katolička je književnost u Hrvatskoj, osim što se oslanjala na univerzalne kršćanske vrijednosti, baštinila djela starije hrvatske književnosti jer je čitava starija književnost zapravo bila katolička. Idejno je stoga suprotstavljena modernizmu. Književnost je to koja je dio općeg katoličkog života te se očituje na svim područjima katoličkog rada pojedinca (Lončarević, 2005: 135).

Katolička se književnost uglavnom tumačila na tri načina. Prvi je bio onaj prema kojemu je katolička književnost sva ona koja nije izrazito protukatolička. Drugim se načinom tumačenja ističe etička estetika, tj. da je katolička književnost svaka ona koja promiče istinu, ljepotu i dobrotu. Posljednje je tumačenje ono koje navodi da katoličku književnost „stvaraju pisci s izrazitom inspiracijom katoličkog vjerovanja i životnog svjedočenja“ (Lončarević, 2005: 223). Istaknuo je Lončarević i definiciju katoličke književnosti koju je donio Ljubomir Maraković, a on tvrdi da se katoličkom literaturom može smatrati sve što odražava vječne istine na kojima je zasnovana Katolička Crkva (Lončarević, 2002: 158). Lončarević zaključuje da katoličkog književnika od nekatoličkog razlikuje svjetonazor (Lončarević, 2005: 360).

U kontekstu ovoga rada važno je istaknuti kako je katoličku književnost tumačila Sida Košutić, a to je stav da ne postoji katolička književnost već samo književnici koji su katolici, a s tom se tvrdnjom slaže Ton Smerdel:

„Postoje samo pisci kojima je katolicizam inspiracija i koji žive u sferi religioznosti smatrajući da je religija važan čimbenik njihovog unutarnjeg života iz koga mogu mnogo crpiti i jače naglasiti etičku stranu religije.“ (Smerdel, Ton. 1942. „Bilješke o knjigama i piscima“. *Nova Hrvatska*, II/1942, br. 175, str. 11, u Lice, 2015: 324)

Katolički su književnici prihvaćali stilsko-formalne novitete, ali nisu se s njima programski identificirali (Lončarević, 2005: 357). Formom i stilom nastojali su biti moderni ne bi li odgovorili svim mogućnostima literarnog stvaranja (Lončarević, 2002: 157). Najplodnija je forma bila lirski, ali okušavali su se i u brojnim drugim vrstama i žanrovima. Česte su kraće pripovjedne vrste, a oživljene su hagiografija i kršćanska drama. Pišu se također kronike, memoari, povijesni romani, legende i putopisi (Lončarević, 2005: 358).

Najveći zagovornici katoličke književnosti kao stilske formacije bili su na početku prošloga stoljeća Ljubomir Maraković i Petar Grgec, a značajna glasila bili su časopisi *Hrvatska Straža* i *Luč*. Osim navedenih autora, katoličkim se piscima smatraju Sida Košutić, Štefa Jurkić, Velimir Deželić, Vojmil Rabadan, Božidar Širola, Milan Pavelić, Josip Andrić, Nedjeljko Subotić i dr. (Lončarević, 2005: 369).

Što se Side Košutić tiče, ona je redovito svrstavana u katolički krug književnika. I dok većina povjesničara i kritičara književnosti u njezinim djelima pronalazi sve elemente koji su potrebni da bi je se prozvalo katoličkom književnicom, ona takve podjele nije smatrala nužnima:

„(...) ne bih rekla da uopće postoji katolička književnost, kao umjetnost, već samo postoje književnici koji su katolici. Kad bi bilo drugačije, značilo bi da je književnost koju zovemo

katoličkom određena samo za katolike kao što je i katolička crkva namijenjena svojim vjernicima... I baš zato, što Isukrst preko crkve nikoga ne sili da Mu dođe i nikoga silom ne zaustavlja, ako Ga hoće ostaviti, baš zato je jednako i sa književnošću koju stvaraju katolici: nikoga ne odbacuje, svima je prilazna, tko samo hoće da je prihvati.“ (Košutić, Sida. 1935. „O umjetnosti“ (prigodom ankete o katoličkoj književnosti). *Hrvatska prosvjeta* 22/1935, br. 10, str. 281.-282., u Lice, 2015: 323).

Budući da se ovim radom proučava katolička književnost kao ideologem, navest će se aspekti Sidina stvaralaštva koji potvrđuju njezinu katoličku angažiranost, a to je istaknula Lidija Dujić rekavši da je Košutić „svojim prvim djelima trajno atribuirana kao književnica izrazite katoličke orijentacije“ (Dujić, 2002). Stjepan Lice istaknuo je kako ona nije tražila sigurnost niti težila za popularnošću već je pisala u službi istine, ljepote i dobrote te je ustrajala u postojanosti i izrazitosti što ju također određuje kao katoličku književnicu (Lice, 2015: 324). Budući da je Lice naveo samo opće vrijednosti, valja istaknuti one elemente koji konkretno potvrđuju katolicizam u stvaralaštvu Side Košutić. Riječ je o oslanjanju na evanđeoski prototekst, izgradnji likova na prototipu evanđeoskih te autoričin afirmativan stav prema svetopisamskoj judeokršćanskoj i liturgijskog tradiciji, koja spada u okvir katoličkog ideologema. Sve će ove značajke biti potvrđene analizom romana u nastavku rada.

Mariangela Žigrić navodi da Sida Košutić živi sa svojom književnošću i problemom o kojem piše, a to je „problem traženja Vrhovnog Dobra u dubinama vlastitog bića i u svemu što nas okružuje“ (Žigrić, Mariangela. 1966. *U svijetu duše, Sida Košutić*. str. 5-6., u Lice, 2015: 324). Košutić ne zanima površnost već bit stvari o kojima piše te dosljedno provodi etički stav katoličkog uvjerenja. Svojom književnošću ona nastoji uspostaviti odnos s Bogom (Žigrić, u Lice, 2015: 324). Ivan Cesarec opisao je stvaralaštvo Side Košutić kao ono koje je prožeto kršćanskim svjetonazorom i etikom te ističe njezino nagnuće kontemplativnosti i meditativnosti, opčinjenost i suživljenost s prirodom (Cesarec, Ivan. 1995. *Poema zavičaja i djetinjstva* u Košutić, Sida: *Jeka sve tiša*, u Lice, 2015: 325). Međutim, ona je, poput Ljubomira Marakovića, radila na oslobađanju umjetnosti od vjersko-moralne tendencioznosti koju je do tada uglavnom promovirala nabožna književnost (Lončarević, 2002: 157).

„Za nju (Sidu Košutić) je bilo neupitno: čovjekov se život ne mjeri danima i uspjesima, već usklađenošću sa smislom života koji je najtočnije nazvati Božjom voljom“ (Lice, 2015: 325), zaključuje Stjepan Lice te dodaje da Košutić svojim djelima svjedoči kako je bez zahvalnosti nemoguće uočiti život i proživjeti ga. Suočava se i sa zlim i ispraznim, ali se tome

ne prepušta već „živote drugih nosi kao svoju bol“ (Lice, 2015: 325) i time otvara prostor novom dobru, a to su sve odlike katolkinje koja živi prema svojim uvjerenjima (Lice, 2015: 325).

2.2. Sida Košutić kao autorica ženskog pisma

U djelima Side Košutić mogu se pronaći i elementi koji je približavaju drugoj značajnoj pojavi u hrvatskoj književnosti prvih desetljeća 20. stoljeća, a to je žensko pismo. Zbog toga će se u nastavku objasniti koji su to elementi profeminističkoga angažmana nazočni u djelu Side Košutić.

O ženskom je pismu Vladimir Biti pisao u svojoj knjizi *Pojmovnik suvremene književne teorije* (1997.) te ondje istaknuo kako je riječ o pojmu koji se pojavio u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća u radovima anglosaksonskih književnica, filozofkinja i književnih kritičarki Elaine Showalter, Judith Butler, Adriane Rich te njihovih francuskih kolegica Hélène Cixous, Luce Irigaray i ostalih. Showalter ističe kako je suština ženskog pisma upisivanje ženskog tijela i drugosti žene u jezik i tekst (Biti, 1997: 273). Cixous pak navodi kako je muška teorija rob binarnog mišljenja koja uvodi opreke nesvjesno izgrađene na pozitivno-negativnoj razlici muško/žensko dok žensko pismo umnožava i dinamizira te razlike (Biti, 1997: 88). Valja istaknuti kako početak feminističke književne kritike predstavlja knjiga *Politika spola* (1969.) Kate Millet, koja književnost pretvara u ilustraciju teze o potrebi muškog spola da zadrži i poveća svoju moć. Biti tvrdi kako je tu riječ o „spolnoj ideologiji“ (Biti, 1997: 87) koja se svodi na teoriju dobro organizirane zavjere „lišene zijevoja i proturječnosti na muškoj strani i pounutrenih seksističkih stavova na ženskoj strani – tako da se i oslobođenje prepoznaje u okviru nepoštednog objelodanjivanja patrijarhalnog zakona“ (Biti, 1997: 87). Slijedi knjiga Elaine Showalter *Književnost na njihov način* (1977.) koja pozornost premješta na žensku prozu, dok S. M. Gilbert i S. Gubar u studiji „Luđakinja u potkrovlju“ (1979.), u kojoj pišu o devetnaestostoljetnim književnicama, iznose fundamentalan koncept feminističke poetike koji se gradi na ženskom pisanju koje se otima stereotipnom muškom načinu mišljenja. Osamdesetih godina 20. stoljeća naglasak je na ženskom pisanju ili poetici, no postaje jasno kako ženski govor ne može izbjeći muška oruđa te da se spolna razlika uklapa u mrežu razlika poput klasne ili rasne (Biti, 1997: 88). Teme karakteristične za žensko pismo su odnosi majke i kćeri, žene i muškarca, prikaz specifičnih ženskih tjelesnih iskustava kao što su seksualnost, trudnoća i majčinstvo, također, odnos prema ženi u obitelji i društvu te teme intelektualnog i

duhovnog razvoja žene, ali i postavljanje žena u odgovarajući društveni i kulturalni kontekst (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 572).

O počecima ženskog pisma u Hrvatskoj pisala je Andrea Zlatar u radu „Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti“ (2007.). Kad govori o ženskom pismu, Zlatar polazi od feminizma koji se, kao politički pokret, javio početkom prošlog stoljeća s ciljem emancipacije žena te usmjeren na preoblikovanje postojećih odnosa moći u društvenoj podjeli. U umjetničkoj praksi postoji stoga pojam feminističke književnosti, no zamijenio ga je prihvaćeniji pojam ženskog pisma, koji se upotrebljava kao opći nazivnik za autorice koje se bave tradicionalno poimanim ženskim temama. U hrvatsku znanost o književnosti taj je pojam uvela Ingrid Šafranek inzistirajući na tri razine prepoznavanja različitosti ženskog pisma. Riječ je o spolnoj i kulturalnoj razlici, tematskoj razlici i različitosti teksta odnosno diskursa. Ako se u tekstu prepoznaju ove različitosti, može se govoriti o ženskom pismu. Zlatar ističe kako danas postoji više pojmova poput onog ženski tekstovi, koji se odnosi na tekstove koje žene pišu za žene, potom feminilni tekstovi, koji su napisani sa stajališta ženskog iskustva te feministički tekstovi, koji samosvjesno u pitanje dovode patrijarhalan kanon. Najnovije pak teorije inzistiraju na temi konstrukcije rodnog identiteta kao kulturalnog identiteta (Zlatar, 2007: 131).

Žensko pismo u hrvatskoj Zlatar također situira u kontekst feminističke aktivnosti s početka prošloga stoljeća. Kao ključan trenutak oblikovanja feminističkog aktiviteta odabire pokretanje časopisa *Domaće ognjište* 1900. godine. Zagrebačke učiteljice okupljene u Hrvatskom pedagoškom zboru, koje su pokrenule časopis, svoje su namjere otkrile proslavom prvoga broja naslovljenim „Što hoćemo i želimo“. Prve su urednice bile Marija Jambrišak i Jagoda Truhelka te nakon njih Milka Pogačić. Valja istaknuti dvoznačnost naziva časopisa *Domaće ognjište*, koji otkriva cilj djelovanja njegovih urednica. On upućuje na tradicionalnu žensku okrenutost domu, a s druge strane sugerira prosvjećenost i kulturu, kojoj žene teže. Od tog je trenutka žensko djelovanje znatno organiziranije te vodi ka prepoznavanju pojma ženskog pisma, no Zlatar se osvrće na vrlo važno predfeminističko razdoblje u hrvatskoj književnosti (Zlatar, 2007: 132).

Budući da su autorice još u 19. stoljeću, ne poznajući pojam ženskog pisma, tematizirale tijelo, ljubav, sram, bolest, smrt, čežnju, flert, udaju ili odgoj, Zlatar odlučuje odabrati paradigmatiku figuru hrvatskog predfeminističkog razdoblja, a riječ je o autorici prvog ženskog dnevnika hrvatske književnosti, Dragojli Jarnević (1815.-1875.). Ona je svojim

životom (zabilježenim u *Dnevniku*), razapetim između celibatnog života učiteljice i skandaloznog pada u društvenim očima, narušila u društvu idealan ženski trokut koji čine djeca, kuhinja i crkva. Zlatar ju kao paradigmatiku figuru ističe zbog činjenice da je svojim *Dnevnikom* obuhvatila sve ključne točke oblikovanja ženskog identiteta 19. stoljeća (Zlatar, 2007: 132-133). Kuvač-Levačić i Alfirević naglašavaju kako su i književnice s početka 20. stoljeća (Zofka Kveder, Mara Ivančan, Marija Jurić Zagorka, Ivana Brlić Mažuranić, Adela Milčinović, Fedy Martinčić), nesvjesne pojma žensko pismo, u tekst upisivale stvarno iskustvo bivanja ženom te problematizirale položaj žene u javnom i privatnom životu u patrijarhalnim sredinama. Često su, u želji da se odupru prihvaćenim društvenim modelima, o majčinstvu i problemima u obiteljskim odnosima pisale izrazito subverzivno (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 572-573).

U trilogiji se očekuju karakteristični protofeministički temati, no budući da je *Velika šutnja* moderan roman, valja navesti karakteristike poslijeratne ženske proze prema Dunji Detoni Dujmić. Ističe kako je to prvenstveno smještanje radnje u urbane prostore. Grad predstavlja odmak od idiličnih ruralnih prostora, a karakterističan je za poslijeratnu žensku prozu (posebice od godine 1949. nadalje). Urbani se prostori vrlo često iskrivljuju upravo u službi dočaravanja ženske psihe koja ne može kao prije biti smirena u idiličnom prostoru. Bijegom iz takvih prostora pojedinac osvještava vlastitu drugost (Detoni Dujmić, 2011: 9).

Nakon prvog ženskog časopisa 1900. godine, prvih se desetljeća prošlog stoljeća pojavljivalo još sličnih, a Sida Košutić je u njima objavljivala svoja djela, najčešće pjesme. Uključenost u pitanja kojima su se ti časopisi bavili pokazala je činjenicom da je od prosinca 1938. do ožujka 1939. uređivala *Novi ženski list*, koji je tada preimenovan u *Hrvatski ženski list*, a Košutić ga je uređivala do travnja 1939. godine (Lice, 2015: 329). Stjepan Lice donosi objašnjenje same autorice o svrsi časopisa, a to je:

„podići kulturni nivo žene da bi se zainteresirala za književnost, za muziku, likovnu umjetnost, a uz to i za dom i obitelj tako da ne bi više bila samo centar kuhinje nego ličnost sa kriterijem širokog vidika, obogaćena smislovitom ljubavi za sve pozitivno; takva bi bila prava radost domu i pouzdan vodič svoje djece“ (Košutić, 2012: 316-317).

Djelovala je i u Društvu hrvatskih književnica (1936.–1941.), čija je zadaća bila promicanje rada književnica. Društvo je u kratkom djelatnom razdoblju objavilo nekoliko knjiga i dva almanaha. Košutić se djelovanjem u Društvu pridružila ostalim istaknutim književnicama poput Dore Pfanove, Zlate Kolarić Kišur, Zdenke Jušić Seunik, Ivanke Vujčić

Laszowski, Mare Švel Gamiršek i drugih (Dujčić, 2002: 2). Sida Košutić svojim je djelovanjem poticala žene na književno stvaralaštvo i borila se za ženski položaj u obitelji i društvu, zaključila je Lidija Dujčić (Dujčić, 2002: 4).

Osim što je bila angažirana oko ženskih pitanja, Košutić je u svoja djela upisivala karakteristične teme ženskoga pisma. U središtu njezina književna stvaralaštva uvijek se nalazi žena. Junakinje nikada nije idealizirala, smatra Lidija Dujčić, a nerijetko ih je postavljala kao žrtve genetike i miljea. Najčešće su usmjerene jedne prema drugima i tako nastupaju prema muškim likovima, koji su pak pokretači konflikta (Dujčić, 2002: 4). Njezina su ženska lica „krhka i sitna kao prvi proljetni cvjetovi, ali njih ne lomi svaka bura“ (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 14). Šimunić-Kesterčanek dodaje kako je Košutić svojim djelima dokazala „da ženu i ženske probleme najbolje daje pero jedne spisateljice“ (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 11), ali da žena može obogatiti književnost bilo kojim književnim rodnom (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942:12). Konstatira također kako nije nužno da žene pišu nježne lirске stihove, već ima onih koje vole naturalističke opise, kao što ima muški pisaca koji su „lirski mekani“ (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 16) te da Košutić tako piše jer je sama istančana lirska duša, a ne zato što je žena (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942:16). Potvrđuje time da je i Šimunić-Kesterčanek, kao i sama autorica, bila svjesna opasnosti od getoizacije žena u žensko pismo.

U radu „Žensko pismo' i katolički angažman Side Košutić (na primjeru konstrukcije protagonistkinja u romanesknoj trilogiji *S naših njiva*, 1944.)“ Kornelije Kuvač-Levačić i Jelene Alfirević dokazuje se supostojanje katoličkog i predfeminističkog ideologema u trilogiji. Zaključile su da za Sidu Košutić bez kršćanske duhovnosti nema niti poboljšanja ženina položaja u društvu te da se katolički i predfeministički angažman međusobno ne relativiziraju već nadopunjuju, a Košutić time ne upada u zamku dvostruke tendencioznosti (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 590).

Slijedi poglavlje kojim će se definirati pojmovi interteksta, prototeksta i ideologema u književnosti kako bi se isti mogli pronaći u romanima Side Košutić.

3. INTERTEKSTUALNOST I DRUŠTVENI IDEOLOGEMI

Da bi se moglo pristupiti istraživanju tekstova u ovom će se poglavlju objasniti teorija intertekstualnosti, pojam prototeksta i pojam ideologema. To će omogućiti detekciju istih u romanima.

3.1. Intertekstualnost i prototekst

Definicija intertekstualnosti pronaći će se u zborniku radova *Intertekstualnost & intermedijalnost* koji je izašao u Zagrebu 1988. godine. Miroslav Beker zborniku je pridonio radom „Tekst / intertekst“. On navodi poststrukturalizam kao pravac koji poriče „postojanje čvrsto omeđenog i stabilnog pojedinca, oni (poststrukturalisti) ističu nestabilnost značenja te, kada se radi o književnosti, odbacuju ideju o zatvorenom, zaokruženom i cjelovitom djelu“ (Beker, 1988: 9). Poststrukturalisti citiraju Mallarmeja koji je tvrdio da u svakoj knjizi dolazi do namjernog ponavljanja. Ako pak u tekstu postoji ponavljanje, ono je osnova za njegovo razumijevanje (Beker, 1988: 9) i tu leži čitateljeva moć da djelo čita u usporedbi s drugim. Ističe pritom da se pojam interteksta ne smije miješati s pojmovima kao što su utjecaj ili izvor već da je riječ o „postojanju heterogenog tkiva, pletiva gdje se porijeklo ne može jasno odrediti“ (Beker, 1988: 10). Istaknuo je Beker, kao važno za shvaćanje pojma interteksta, Barthesovo razlikovanje djela i teksta. Barthes za djelo kaže da je dovršeno, da je to zaključena knjiga, ona koja stoji na polici dok je tekst ono što čitatelj stvara svojim aktivnim sudjelovanjem te da je podložno uvijek novim tumačenjima, tvrdi da je tekst pluralan, odnosno da ima mnoštvo značenja. Intertekst nije tekst koji svoje porijeklo duguje nekom autoru iz prošlosti već su to teme, motivi, izrazi i postupci koji se pojavljuju i modificiraju iz djela u djelo. Također Barthes tvrdi da je svaki tekst zapravo intertekst jer svaki sadrži elemente ranijih tekstova, okoline i kulture u kojima nastaje. Nerijetko je riječ o nesvjesnim ili automatskim citatima bez navodnih znakova (Beker, 1988: 12).

Renate Lachmann u istom je zborniku objavila tekst „Intertekstualnost kao konstrukcija smisla“ u kojemu je istaknula da intertekstualnost ima dvojaku funkciju, onu ponovne interpretacije poznatih autsajderskih tekstova koji su oduvijek provocirali klasični kanon književnosti te funkciju prve interpretacije suvremenih tekstova (Lachmann, 1988: 77). Magdalena Medarić je u radu „Intertekstualnost u suvremenoj hrvatskoj prozi (na primjeru proze Dubravke Ugrešić)“ istaknula transformacijski pristup problemu intertekstualnosti koji

nastoji objasniti djelo u njegovu intratekstualnom i intertekstualnom u obliku te u pogledu tematike, semiotičke i komunikativne dimenzije (Medarić, 1988: 109). Navodi da se u intertekstualnosti smisao umjetničkog djela potpuno formira pozivanjem na drugi tekst (Medarić, 1988: 110).

Pavao Pavličić u radu „Intertekstualnost i intermedijalnost. Tipološki ogledi“ tvrdi da „književni tekst stupa u odnos s drugim tekstovima već zbog toga što pripada književnosti; ali i obratno: on pripada književnosti zato što uspostavlja veze s drugim tekstovima“ (Pavličić, 1988: 157). Kako bi se uspostavila veza između dvaju književnih djela potrebno je zadovoljiti tri uvjeta, navodi Pavličić. Prvo, odnos književnoga teksta prema drugim djelima mora biti vidljiv, iako može biti donekle prikriiven. Mora se raditi o aluziji jedno na drugo, citatnosti i sl., ali čitatelj uvijek mora imati mogućnost povezati ta dva djela. Potom, taj odnos mora biti ostvaren određenim sredstvima, npr. da jedno djelo stilskim, kompozicijskim ili drugim postupkom komentira ili parafrazira postupke drugoga. Posljednje potrebno za uspostavu intertekstualne veze je da ona mora biti ispunjena značenjem. Novome se djelu mora dodati nova dimenzija u odnosu na staro (Pavličić, 1988: 157).

Intertekstualna se veza može ostvariti sinkronijskim putem, što znači da djela pripadaju istoj poetici ili se prema njoj orijentiraju, djelo tada jedno s drugim stupa u polemiku. Drugi način ostvarivanja intertekstualne veze je dijakronijski, što podrazumijeva vezu s tekstovima različitih epoha i drugačijih poetika. Vremenski razmak koji postoji između dva djela važan je za doživljaj intertekstualne veze kao poetski funkcionalne (Pavličić, 1988: 158). Također, u povijesti književnosti moguće je razlikovati dva razdoblja u kojima su se intertekstualne veze uspostavljale na dva različita načina. Prvo su konvencionalni (renesansa, klasicizam, realizam) intertekstualni odnosi koji razvijaju pravila za njihovo uspostavljanje i shvaćaju se kao autonomna književna vrijednost (Pavličić, 1988: 159) te poštuju tematske, žanrovske i stilske okvire razdoblja i ne odstupaju značajnije od toga (Pavličić, 1988: 160-161). Kod nekonvencionalnih intertekstualnih odnosa ne postoje pravila ili uzusi već se smatraju svojinom pojedinih autora i karakteristikom pojedinačnih djela. To su primjerice skrivene polemike, aluzije i slično (Pavličić, 1988: 159). U nekonvencionalnim razdobljima (manirizam, romantizam, avangarda) ne vjeruje se da je moguće ostvariti ideal umjetničke ljepote pomoću niza određenih postupaka, stoga oni teže za originalnošću (Pavličić, 1988: 164). Također, s obzirom na to da nema zadanih ideala niti uzora nema niti zadanog tipa intertekstualnosti, dok u konvencionalnim razdobljima tome nije tako (Pavličić, 1988: 169).

Posebnu pozornost intertekstualnosti u hrvatskoj teoriji književnosti posvetila je Dubravka Oraić Tolić knjigom *Teorija citatnosti* (1990.). Ona tvrdi da je intertekstualnost fenomen star koliko i kultura te da je omogućio da se daju novi odgovori na stara pitanja. Navodi da tekst ima dvije osnovne orijentacije: na prirodni jezik ili zbilju što se naziva transtekstualnošću te na tuđe tekstove ili jezik kulture što se smatra intertekstualnošću. Kada tuđi tekstovi postanu primarna zbilja vlastitoga teksta i vlastiti se tekst može razumjeti samo u odnosu s tuđim tekstovima, tada se radi o intertekstualnosti (Oraić Tolić, 1990: 5). Oraić Tolić razlikuje dva tipa intertekstualnosti, a to su implicitni i eksplicitni tip. Pod implicitne intertekstualne veze ona podrazumijeva aluzije, stilizacije, parodije, travestije, reminiscencije i topoe. Eksplicitnom intertekstualnom vezom smatra citat i citatnost (Oraić Tolić, 1990: 14). Citatnost je prepoznata kao značajna pojava pa je stoga teoretizirana kao književnoumjetnički i semiotički fenomen (Oraić Tolić, 1990: 11). Prema semantičkoj funkciji koju obavljaju u tekstu citati mogu biti referencijalni, koji upućuju na podtekst iz kojega su preuzeti i autoreferencijalni, koji su orijentirani na tekst i upućuju na njegov smisao (Oraić Tolić, 1990: 30).

Miroslav Beker o intertekstualnosti je pisao u knjizi *Uvod u komparativnu književnost* (1995.). Navodi da prema Paulu Van Tieghemu pisci jedni na druge ne utječu nužno svojim djelima već i osobnošću. Beker potom ističe tehnički utjecaj koji se temelji na autorovu umijeću, slijede djela koja na druga utječu temom ili građom i naposljetku ona koja su drugima uzor svojim idejama (Beker, 1995: 40). Ne utječe samo jedno djelo na drugo ili jedan autor na drugoga, već na nečije stvaralaštvo mogu utjecati književni rodovi i vrste, stilske tehnike, filozofske škole ili povijesna događanja, smatra Beker (1995: 44). U knjizi *Suvremene književne teorije* (1999.) Beker piše o svakom tekstu kao intertekstu jer je satkan od prošlih citata, formula, kodova i fragmenata (Beker, 1999: 49).

Vladimir Biti u knjizi *Pojmovnik suvremene književne teorije* (1997.) intertekstualnost određuje kao pojam koji je 60-ih godina dvadesetog stoljeća skovala Julia Kristeva. Njime je nastojala obilježiti „aktivan odnos teksta kao mreže znakovnih sustava sa sustavima označiteljskih praksi njegove kulture“ (Biti, 1997: 154). Kristeva je, navodi Biti, nastojala opovrgnuti samodostatnost teksta upisujući u njega različite kodove. Dakle, jedan tekst polazište je za transformaciju drugoga. U procesu strukturiranja taj tekst druge „preiščitava, preneglašuje, stapa i premješta u svojem ideologemu“ (Kristeva, 1970., u Biti, 1997: 154). Na prostoru jednog teksta križa se i međusobno neutralizira mnogo iskaza iz drugih tekstova (Biti, 1997: 154). Osim teorije intertekstualnosti, Biti navodi tradicionalnu teoriju utjecaja koja

zahtijeva da jedan tekst bude stabilan i utvrdiv izvor iz kojeg se citira ili na koji se upućuje, a to podrazumijeva posuđivanje kao autorsku radnju. Teorija intertekstualnosti tada više ne priznaje razliku između primarnih i sekundarnih tekstova (teksta i metateksta) (Biti, 1997: 154).

Milivoj Solar u *Rječniku književnog nazivlja* (2006.) određuje intertekstualnost u širem smislu kao ovisnost tekstova jednih o drugima. U užem smislu, radi se o odnosu među književnim tekstovima u kojemu je za razumijevanje jednoga potrebno poznavati drugi. Kao primjer navodi poznavanje Homerove *Odiseje* za razumijevanje *Uliksa* Jamesa Joycea. Takav odnos prožima čitavu književnu tradiciju, smatra Solar (2006: 164) jer se djela nadovezuju jedna na druge. Navodi da je tradicionalna znanost o književnosti intertekstualne odnose među tekstovima proučavala na izdvojenim postupcima poput citiranja, parafraziranja, travestija, parodija i sl. te preuzimanju tema, motiva, likova ili žanrova. Poststrukturalizam dao je intertekstualnosti novo značenje pretpostavivši da se značenje jednog djela uvijek može tumačiti u odnosu s drugim djelima (Solar, 2006: 165).

Budući da će se u romanima Side Košutić iščitavati prototekst, valja definirati taj pojam. Svaka se citatna veza sastoji od tri člana, navodi Dubravka Oraić Tolić. To su vlastiti tekst ili fenotekst, tuđi citirani tekst ili eksplicitni intertekst te tuđi necitirani tekst ili podtekst, pratekst, predtekst ili prototekst (Oraić Tolić, 1990: 15). Prototekst je realan tuđi tekst nazočan u sustavu kulture koji je pogodan za istraživanja na planu sintaktike kulture, pragmatičkih dodira među tekstovima (Oraić Tolić, 1990: 15).

3.2. Ideologem

Vinko Brešić u radu „Literatura kao ideologem. Ante Kovačić i pravaštvo“ (1991.) ideologem definira u širem smislu kao način upotrebe ideologije u književnosti, a u užem kao ideološku značajku nekog pisca ili djela, odnosno element književnoumjetničke strukture koja sadržava ideološku obavijest po načelu ideologija izriče, ideologem ističe (Brešić, 1991: 53). Vladimir Biti u *Pojmovniku suvremene književne teorije* navodi da je termin ideologem u književnost preuzet iz društvenih znanosti te donosi Marxovo tumačenje. On ga opisuje kao manipulativan skup vrijednosti, predodžbi i uvjerenja kojima je cilj ljudima zastrti pogled na stvarnost kakva je. Izvor manipulacije može biti povijesna, klasna, civilizacijska, spolna ili rasna pripadnost autora odnosno teksta (Marx: *Njemačka ideologija*, 1845: 6, u Biti, 1997: 133). Biti izdvaja i objašnjenje koje ideologem definira kao sustav predodžbi „sastavljen od ideja

pojmovna, mitova i slika, u kojemu ljudi žive svoje imaginarne odnose prema stvarnim uvjetima postojanja“ (Biti, 1997: 133). Kao primjere održavanja tog sustava navodi državne uređaje poput crkve, škole, obitelji, političkih stranaka, sindikata itd. (Biti, 1997: 133-134).

Prema Van Dijk, koji o ideologemima piše u knjizi *Ideologija: multidisciplinarni pristup* (2006.), ideologija se definira kao sustav političkih ili društvenih ideja, vrijednosti ili pravila, a cilj im je organizirati ili legitimirati djelovanje tih skupina (Van Dijk, 2006: 14-15). Ideologijama, odnosno pripadnicima skupina i zajednica potreban je jezik, tekst, govor i komunikacija kako bi učili, mijenjali, potvrđivali i uvjerljivo prenosili svoje ideologije novim pripadnicima i kako bi je branili pred pripadnicima drugih skupina (Van Dijk, 2006: 18-19). Kornelija Kuvač-Levačić i Amanda Car u svom radu „Društveni i politički ideologemi hrvatske fantastične proze (na primjeru Desnice, Čuića i Brešana)“ (2012.) tome su dodale kako književni tekst može biti dio ideološkog diskursa koji proizvodi neka društvena skupina, a može djelovati i subverzivno, tako da razotkriva manipulativnu moć ideološkog diskursa i suprotstavlja mu se (Kuvač-Levačić, Car: 2012: 187). U djelima Side Košutić očekuje se pronaći stavove koji podupiru katolički ideologem te one subverzivno postavljene na ideologiju koju promiče društvo.

Razne je definicije pojma ideologem donijela je Amanda Car u svome doktorskom radu „Društveni ideologemi u hrvatskoj distopijskoj prozi“ (2017.). Navodi da je riječ o pojmu koji su prvi upotrijebili Mihail Bakhtin i Pavel Medvedev 1928. godine u djelu *Formal'nyj metod v literaturovedenii* te ga definirali kao bilo koji znak u komunikaciji (Bakhtin, Medvedev: *Formal'nyj metod v literaturovedenii*, 1928: 21, u: Car, 2017: 187). Bakhtin također tvrdi da svaka riječ ističe ideologiju govornika pa je svaki izričaj ideologem (Bakhtin: *The Dialogic Imagination*, 1975: 333, u Car, 2017: 187). Termin ideologem proslavila je Julija Kristeva (*Shmeiwtikh: Recherches pour une se'manalyse*, 1969.) koja o njemu govori kao o intertekstualnoj funkciji. Kaže da ideologem tekstu pridaje socio-povijesne koordinate i manifestira se kao intertekstualna cjelina teksta. Tvrdi sa svaki tekst ima svoj sastavni ideologem, a on se pojavljuje duž teksta kao suma ideoloških znakova (Kristeva, 1969: 12, u Car, 2017: 188).

Fredric Jameson u radu *The Political Unconscious* (1981.) definirao je ideologem kao „najmanje razumljive jedinice u suštini antagonističkih kolektivnih diskursa društvenih slojeva“ (Jameson: *The Political Unconscious*, 1981: 76, u Car, 2017: 189). Stvoreni su kao dio političkog nesvjesnog i odražavaju kolektivno razmišljanje o povijesti i stvarnosti. Ideologem

se, prema Jamesonu, može manifestirati kao „sistem koncepcija ili vjerovanja, apstraktna vrijednost, mišljenje ili predrasuda“ (Jameson: *The Political Unconscious*, 1981:71, u Car, 2017: 189). Jameson smatra da književni tekst postiže cjelovitost tako što potiskuje proturječnost svoga temeljnog ideologema (Biti, 1997: 134). Također, on žanr definira kao narativni ideologem (Jameson: *The Political Unconscious*, 1981:151 u Car, 2017: 189). Mikhail Epstein smatra da ideologemi komuniciraju poruku, mišljenje ili ideju te da je ideologem ideja koja se krije u jednoj riječi ili idiomu. Tako se „može umetnuti u svijest slušatelja bez mogućnosti argumentacije ili prigovora“ (Epstein: *Relativistic Patterns in Totalitarian Thinking: an Inquiry into the Language of Soviet Ideology*, 1991:17, u Car, 2017: 190). Ideologem je neka vrsta reprezentativnog uzorka ideologije. Prema Fredericu Jamesonu, koji je uveo taj termin, ideologem je „najmanja jedinica u biti antagonističkih kolektivnih diskursa društvenih klasa“, koja se također pojavljuje u obliku „protunarativa“ (prve, polazne priče) (Katunarić, 2012: 90).

U hrvatskoj su se znanosti o književnosti ideologemima bavili Stjepan Damjanović, Radoslav Katičić, Vjeran Katunarić, Rozina Palić-Jelavić. Vinko Brešić prvi je autor koji o literaturi piše kao o ideologemu navodeći djela Ante Kovačića kao dio pravaške propagande (Car, 2017: 193-194). Najpotpunija zbirka radova o književnim ideologemima u hrvatskoj književnosti zbornik je *Jezik književnosti i književni ideologemi* (2007.) u kojemu se književne prakse proučavaju „kao poprište borbe ideoloških snaga koje umjetničku riječ usmjeravaju spram pragmatičkih ciljeva“ (Bagić, 2007: 7). Zbornik je to koji donosi predavanja o pojedinim ideologemima u hrvatskoj književnosti kroz povijest. Milovan Tatarin u svom se predavanju *Držić i Machiavelli (Nacrt za jedno čitanje Držićeva makijavelizma)* osvrće na Držićev odnos s dubrovačkom vlastelom. Ističe komediju *Dundo Maroje* kao ironiju na Machiavellijeva *Vladara*. Machiavellijeve stavove čini grotesknima te tako prikazuje pogubnost takve ideologije (Tatarin, 2007: 63). *Osmanizam u hrvatskoj književnosti od 15. do sredine 19. stoljeća* predavanje je Davora Dukića u kojemu je govorio o konstruktivnom narativu u hrvatskoj književnosti. Ideologem je to koji Osmanlije predstavlja kao vječne neprijatelje (Dukić, 2007: 87). Stanko Lasić analizirao je pamflete Ante Starčevića koji su pridonosili izgradnji pravaškog ideologema (Lasić, 2007: 105) o kojemu detaljnije piše Krešimir Nemeć. On govori o pojedinim književnicima kao pravaški orijentiranima. To su po Nemeću August Harambašić, Ante Kovačić, Eugen Kumičić ili Ante Tresić Pavičić te sam Ante Starčević. Nemeć spominje i jedno antipravaško djelo, roman *U noći* (1886) Ksavera Šandora Gjalskog

(Nemec, 2007: 119). Andrea Zlatar govorila je o feminizmu kao političkom pokretu i feminističkoj književnosti i kritici te je tražila izvore ženskog pisma u hrvatskoj književnosti (Zlatar, 2007: 131), ali o ženskom pismu kao ideologemu već je pisano u prethodnom poglavlju.

Budući da će ovaj rad istraživati koje društvene ideologeme Košutić upisuje u svoje romane, valja navesti koji su to. Dominantna društvena ideologija u koju Košutić smješta radnje četiriju romana koji će se istraživati je patrijarhat. Budući da se Košutić isticala protofeminističkim djelovanjem, očekuje se upisivanje tog ideologema, tj. subverzivan odnos prema dominantnom, patrijarhalnom ideologemu. Očekuje se problematiziranje nasilja nad ženama te promicanje ženskih prava u društvu. Usporedno s uključivanjem protofeminističkoga ideologema, u romanima se očekuje pojava ideologema katoličke književnosti. Provjerit će se stoga mogu li se protofeministički ideologem i onaj katolički strogo odvojiti ili su komplementarni.

3.3. Biblija kao prototekst i temelj katoličkog ideologema u djelima Side Košutić

Biblijski tekstovi koji će se iščitavati kao prototekst na kojem Košutić gradi svoje romane su evanđelja. O evanđeljima i Bibliji kao književnom tekstu pisao je Dean Slavić u knjizi *Biblija kao književnost* (2016.) pa će se pri interpretaciji prototeksta posezati upravo za njegovim interpretacijama.

Kada Slavić piše o Bibliji on govori samo o rimokatoličkom stajalištu prema njoj (Slavić, 2016: 44), no iz iste ju je perspektive čitala Sida Košutić i iz iste su je perspektive percipirali i kroz liturgiju primali likovi u njezinim romanima. Slavić ističe važnost čitalačke zajednice (u ovom su to slučaju katolici) za određen tekst, posebno za Bibliju. Posegao je za teorijom recepcije Stanleya Fisha koji tvrdi da je smisao teksta promjenjiv ovisno o zajednici koja ga čita i tako uspostavlja njegov smisao (Fish: *Is There a Text in this class? The authority od Interpretative Communities*, 1980: 11, u Slavić, 2016: 44). Slavić kao važnu činjenicu ističe da Crkva nije zajednica koja uspostavlja smisao Biblije već, nadahnuta i vođena Bogom, za njim traga. Ipak, pripadnost određenoj čitateljskoj zajednici usmjerava čitatelja u čitanju i shvaćanju Biblije. Slavić smatra da zajednica ima presudan značaj u razumijevanju Biblije i opisuje to plastično tako što kaže da neće na biblijske tekstove jednako gledati osoba koja slavi Božić i ona koja ne slavi (Slavić, 2016: 44). Nadalje, naglašava kako je svako djelo posredovano određenim okolnostima pa tako i Biblija i čitatelju je gotovo nemoguće čitati je i interpretirati izvan tih okolnosti. Kada govori o posredovanju, ne misli o onima koji su o Bibliji pisali i

interpretirali je već o ustanovama koje se pozivaju na nju i koje ju brane, kao i o onima koje ju napadaju (Slavić, 2016: 45).

U prilog raznim tumačenjima biblijskih tekstova ide činjenica da su to tekstovi otvoreni za interpretaciju. Biblija obiluje simbolima otvorenima za razna tumačenja, ali ne i za doslovno shvaćanje. Osim doslovnog značenja biblijskih redaka, može se promatrati i njihov duhovni smisao. On se može razložiti na alegorijski, moralni i anagogički. Alegorijski smisao govori kako se pojedini događaj iz Biblije može razumjeti u svjetlu Kristova života, moralni uči kako etički ispravno postupati, dok anagogički događaj tumači u obzoru kraljevstva nebeskoga (Slavić, 2016: 53). Smisao biblijskih tekstova za vjernike verificira Crkva, a svoje stajalište objavljuje u katekizmu (Slavić, 2016: 55). Kršćanska religija nije religija napisane riječi već Božje riječi, utjelovljene i žive. Također, valja paziti na interpretaciju Biblije koja je nastajala stoljećima (Slavić, 2016: 56). Središnji dio Biblije, odnosno Novoga zavjeta, četiri su evanđelja u kojima su evanđelisti Matej, Marko, Luka i Ivan opisali Isusovo podrijetlo, rođenje, djela, smrt i u konačnici, uskrsnuće. S obzirom na to da kršćani Kristov život smatraju ključnim dijelom povijesti, evanđelja smatraju najvažnijim dijelovima Biblije te u njima pronalaze uporišta su za svoje blagdane, Božić i Uskrs (Slavić, 2016: 21).

Nadahnuta kršćanskom liturgijom i evanđeoskim tekstovima, Košutić je napisala većinu svojih djela. Istim je nadahnućem stvarala likove i njihov odnos prema religiji i moralu. Cilj je stoga ovoga rada iščitati intertekstualne veze s evanđeljima, način na koji autorica postavlja likove u tom kontekstu te koji je njezin stav prema evanđeoskom prototekstu i kroz koje likove i postupke polemizira s njegovim društvenim tumačenjem, tj. s iskorištavanjem evanđelja da bi se utvrdile dominante društvene prakse podčinjavanja slabijih. Pratit će se usporedno upisivanje dvaju spomenutih ideologema: ženskog pisma i katoličke književnosti.

4. BIBLIJSKA INTERTEKSTUALNOST U ROMANIMA SIDE KOŠUTIĆ

U gotovo svim djelima Side Košutić povjesničari i kritičari književnosti pronašli su elemente ženskoga pisma kao i katolički nadahnute stranice. Kornelija Kuvač-Levačić, otišla je korak dalje i uočila biblijski prototekst u drami *K svitanju*. Prototekst na kojemu autorica gradi dramu objavljenu 1927. godine starozavjetna je *Pjesma nad pjesmama*. Kuvač-Levačić je dokazala postojanje prototeksta na tematsko-motivskoj razini, u simboličnom imaginariju i u strukturi teksta (Kuvač-Levačić, 2019¹: 17). U nastavku će se stoga pokušati dokazati da Košutić pri stvaranju trilogije *S naših njiva* i romana *Velika šutanja* poseže za evanđeoskim prototekstom, zatim definirati vrste intertekstualnih veza i uočiti kako su one povezane s ideologemima koje paralelno upisuje u tekst.

4.1. Evanđeoski prototekst u trilogiji *S naših njiva*

Navedeno je već kako je Nada Šimunić-Kesterčanek jedna od prvih koja je pisala o stvaralaštvu Side Košutić pa se za početak donosi njezin osvrt na trilogiju *S naših njiva* koju čine romani *Plodovi zemlje* (1935.), *Magle* (1937.) i *Bijele tišine* (1940.). Trilogija je to veće koncepcije, naglašava Šimunić-Kesterčanek, koja prikazuje kolektiv Velikog sela. Prikazani su običaji, bijeda, strasti, rad, zabava, svadbe, umiranja, svečanosti i svakidašnjica. Selo je autorica opisala zasebno, bez poveznice s gradom (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 16), a istaknuti su opisi narodnih običaja te proslave katoličkih blagdana (Velika Gospa, Svi sveti, Božić). Vidljiva je u romanima autoričina ljubav prema rodnome pejzažu, no i težnja da realistički i naturalistički prikaže život na selu (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 9). Život seljaka prikazala je kontrastno postavivši siromašnu i skromnu obitelj Jele Borekove prema bogatim i oholim Gušićima. Od cijele palete ljudi na selu koje je mogla opisati, Košutić se usredotočuje na slabe, osjećajne i nježne ljude i upravo je to posebnost njezina pisanja (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 20). Šimunić-Kesterčanek ističe kako je riječ o djelu u koje je autorica unijela pobožne i idealne duše i samilost prema bijednima (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 8).

U izgradnji likova vidljivo je da se donekle izgubila crno-bijela karakterizacija što ih čini realističnijima, ali ipak se jasno može odrediti koji su dobri, a koji zli. Žene su prvenstveno patnice zato što ne mogu birati za koga će se udati, muževi ih tuku te one „rade više nego što

im to sile dopuštaju, muče se u bijedi i sputanosti, a dočekuju ih samo nezahvalnost i batine“ (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 9). Upravo su žene najuvjerljivije opisani likovi, a sama je Košutić izjavila kako je u trilogiji jednako uvjerljivo opisala sveticu i propalu ženu (Šimunić-Kesterčanek u Košutić, 1942: 10). „U njenim se djelima vrlo često očituje poštovanje prema majci, koju voli iznad svega“ (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 21). Najsvjetlije biće u selu nedvojbeno je mlada Beta Borekova. Ona je dobra i radišna djevojka, koja svojim dolaskom unosi mir i slogu u Gušićevu kuću. U svakom se njezinu koraku dobrote, požrtvornosti i blagosti očituje Jelin odgoj (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 21). Čak se i Eva popravila zbog Betine dobrote. Beta Evu ne mrzi zbog suparništva već ju želi uputiti na dobro. Jela, stara Gušićka i sve ostale majke jako vole svoju djecu i strepe nad njima, a to je, smatra Šimunić-Kesterčanek, način na koji se Košutić htjela odužiti svojoj majci. Najistaknutiji muški lik je Toma Gušić, prikazan je realistički, meke je duše, ali nosi tvrdu masku. Njegovu je lošu stranu naslijedio sin Ivan, dok je mlađi Janko nježan i dobar (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 22).

Miroslav Šicel navodi da je trilogija Sidu Košutić uvrstila u ravnopravno vrednovanje s ostalim onodobnim književnicama (Šicel, 2009: 128). Jelena Hekman smatra ju opsežnom i vrijednom epopejom o Velikom Selu (Hekman, 2006: 148). Napisana je u skladu s načelima narodne individualnosti kakvu su zagovarali Petar Grgec, Ljubomir Maraković i Mile Budak. Trilogija je izgrađena više na ideološkim nego na poetičkim idejama i u tome se ističu odrednice katoličkog pokreta, a naglašene su socijalne i etičke kategorije likova. Stanovnici sela prikazani su kao kolektiv, a ne kao pojedinci. Oni traže božanstvo u malim stvarima i trijumfu dobra nad zlom (Prosperov Novak, 2003: 380). Djelo je to za koje je Sida Košutić 1940. godine nagrađena državnom nagradom (Fališevac, Nemeč, Novaković, 2000: 371).

Trilogija je ukorijenjena u prostor i vrijeme te daje panoramsku sliku imaginarnog Velikog Sela (Detoni Dujmić, 1998: 329). Za razliku od onoga u lirici, u ovom je romanu autorica donijela realniji pogled na stvarnost, ljude i pojave te nov način razmišljanja (Hekman, 2006: 149). Tematski, trilogiju određuju naraštajni sukobi, kolektivno seosko biće te sugestivno ocrtni ženski likovi. U mimetskom su sloju vješto prikazane etnografske pojedinosti, istaknute u opisima seoskih manifestacija. Kao u ostalim autoričnim djelima, prisutni su u trilogiji vjera i naklonost prema slabijima, bogotraženje i pobjeda dobra nad zlom (Detoni Dujmić, 1998: 331). Značajnija umjetnička vrijednost uskraćena je ovoj trilogiji „autoričnim doslovnim neslikovitim i monotonim naratorskim postupcima u predstavljanju seoske ruralne stvarnosti“

(Šicel, 2009: 128), zatim pojednostavljenom radnjom, te nedovoljnom psihološkom karakterizacijom pojedinih likova. Likove je Košutić stvarala prema svom strogom kršćanskom opredjeljenju kao samo pozitivne ili samo negativne, smatra Miroslav Šicel (2009: 128).

Stanko Gašparović primijetio je da trilogiju odlikuje nedostatak događajnosti, kontrastno postavljeni likovi i kolažno povezane lirske slike. Smatra da autorica razvlači sadržaj što dovodi do slabijeg završetka. Nije značajnije psihološki okarakterizirala likove pa je tako ostala i bez snažnih scena. Efektnijima ističe lirske dijelove u kojima su istaknuti ženski likovi pa njih zato smatra boljima i uvjerljivijima (Gašparović: Trilogija Side Košutić 'S naših njiva', „Obzor“, IXXXI, 1940, br. 289., str. 2, u Detoni Dujmić, 1998: 330).

U prvome romanu, *Plodovi zemlje* (1935.), pratimo život dviju imovinski različitih obitelji (bogatih Gušića i siromašnih Borekovi) koje spaja brak dvoje mladih (Janka Gušića i Bete Borekove). U središtu romana *Magle* (1937.) odnos je bogate obitelji Gušić prema seoskome kolektivu, dok je u posljednjem, *Bijele tišine* (1940.) opisan naraštajni sukob u obitelji Gušić uzrokovan novcem. Sve probleme s kojima se susreću likovi Košutić je postavila na etičkoj razini (Detoni Dujmić, 1998: 330).

Iz naslova je vidljivo kako je trilogija motivski vezana uz smjenu godišnjih doba na selu (Detoni Dujmić, 1998: 331), a upravo je smještanje radnje u ruralne, ekološki besprijeorne krajeve karakteristika stvaralaštva hrvatskih književnica u razdoblju između dvaju ratova (Detoni Dujmić, 2011: 8). Autorica etnografskom točnošću opisuje zgode, običaje i obrede vezane uz seosku tradiciju. Prikazani su običaji vezani uz kršćanske blagdane (Velika Gospa, Svi Sveti, Božić), detaljno je opisano tradicionalno vjenčanje (mladenkine pripreme, mladoženjin dolazak po nju, crkveni obred, proslava i dolazak u muževu kuću), a autorica je to popratila donošenjem tekstova crkvenih i svjetovnih narodnih pjesama (Detoni Dujmić, 1998: 334). Ipak, ti su opisi nerijetko pomućeni lirskim idealizmom, osobito kada naglašava razliku između bogatih i siromašnih. Također, Jelena Hekman smatra da je selo opisala izolirano od vanjskih utjecaja (Hekman, 2006: 155) pa je tako izgubljena mogućnost prikaza širih društvenih događaja i odnosa prema okolini (Hekman, 2006: 156).

4.1.1. Evandeoski motivi u intertekstualnoj vezi s likom majke-patnice i likom *femme fragile*

U središtu radnje prvoga romana (*Plodovi zemlje*) lik je patnice, udovice Jele Borekove koja odgaja kćer Betu. Šicel ističe da autorica kroz Jelin lik (patnica, napaćena i poražena junakinja)

ostvaruje nekoliko sugestivnih prizora iz života (Šicel, 2009: 128). Jela je izuzetno pobožna i moralna te iste vrijednosti prenosi na Betu. Beta je imala mnogo prosaca koje je Jela odbijala, smatrajući da će prepoznati pravoga za Betu kad se on pojavi. Jedan od prosaca sada je Janko Gušić. Za razliku od Borekovih, Gušići su bogati i nisu toliko pobožni. Simpatija, a kasnije i ljubav, uzajamna je između Janka i Bete te Jela daje blagoslov njihovu ulasku u brak. Suprotnost su pobožnim likovima Jankov otac, Toma Gušić te brat Ivan koji je bio nasilan prema njihovoj majci Katici, kasnije prema svojoj prvoj ženi Dori, a nakon Dorine smrti i prema drugoj ženi, Stani. Sličan lik njima je, Jelin i Betin susjed, Marko. Opreka Jeli i Beti je Eva Krušnjakova, koja nastoji stati na put Beti i Janku. Nakon što ih Janko i Beta odbiju, Eva i Marko se vjenčaju. U nastavku ovog rada će se pokazati koliko je Košutić upisivanjem ovih dvaju ideologema intertekstualno korespondirala s evanđeljem.

Posvetivši roman *Plodovi zemlje* majci, autorica sugerira blizak odnos s njom i važnost majčinske figure u svom životu. Nada Šimunić-Kesteranček smatra da se Sida pisanjem ove trilogije htjela odužiti svojoj majci koju je voljela i poštovala iznad svega (Šimunić-Kesteranček, u Košutić, 1942: 21-22). Nije stoga neobično da je jedna od ključnih junakinja u trilogiji upravo majka. Riječ je o Jeli Borekovej, skromnoj udovici i majci triju kćeri, koja je prema književničnim autobiografskim zapisima, inspirirana likom njezine majke. Jeline starije kćeri su se udale, a s njom živi najmlađa, Beta. Jela i Beta žive skromnim težačkim životom karakterističnim za žene na selu, o tome svjedoči Jelin izgled:

„Bila je ona uopće lijepa žena. Pavisoka, puna, a mladolika, da se svatko čudio njenim godinama. Minula je četrdesetsedam, a pravilne crte njena lica bile su blage i mekane, malone kao u kćeri. Jaka joj se i široka ramena nešto već pognula, svinuo ih posao, hod joj bio malo težak, od porođaja joj oslabile noge, no bila je živa i izoštrana duha i tako pokretljiva da je svatko vidio u njoj ljepotu.“ (Košutić, 1999: 24)

Relativno mlada je ostala udovicom, ali odbijala se ponovo udati:

„No Jelina se čud protivila tome, njeno shvaćanje vidjelo u tome razlog da se stidi. Istina, stotinu puta je lakše u kući, gdje gospodari muška glava. No bila joj je odviše sveta uspomena na pokojnog muža (...) Pouzdavala se u Božju pomoć i odlučila ostati udovicom.“ (Košutić, 1999: 24)

Jelini se majčinski osjećaji i žrtva otkrivaju u nastavku opisa:

„A ni nad kojim djetetom nije toliko bdjela, koliko nad Betom, s kojom je najviše proživjela. (...) Jela je tkala i skrabila, kidala od usta te napokon dostigla od svake vrste ruha po toliko komada koliko je dopalo starije Betine sestre. Mnogi su govorili da joj je ona najmilije

dijete. (...) Neka mi Bog blagoslovi svako dijete, no za najmlađe najviše strepim, jer još ne znam kakva sudbina čeka Betiku.“ (Košutić, 1999: 24)

Već se iz ovih navoda naslućuje niz Jelinih osobina: skromnost, pobožnost, ljubav i briga za djecu i slabije itd., a one upućuju na „tip žene majke, čuvarice obiteljskog ognjišta i nacionalnog bića, nositelja i promicatelja čistoće i nevinosti“ (Petrač, 1991: 352). Jela je idealizirana seljačka žena te predstavlja ideologem idealne hrvatske majke, glorificirane gotovo do razine svetosti, koja se uklapa u patrijarhalan sustav vrijednosti. U takav se sklop očekivano uklapaju i pobožnost te život usklađen s kršćanskim svjetonazorom (Petrač, 1991: 352), koji, kao i skromnost, proizlazi iz gotovo svake Jeline rečenice: „Bog nas očuvao od bogatog krova pod kojim nema božjeg blagoslova“ (Košutić, 1999: 25). Jedna je to od rečenica kojom odgaja svoju Betu i prenosi na nju svoje moralne vrijednosti i svjetonazore.

Opis je to koji ukazuje na intertekstualnu paralelu s likom Djevice Marije, koja je u Lukinu evanđelju prikazana kao skromna, poštena i pobožna majka (Slavić, 2016: 416). Naime, Marijina se pobožnost i pouzdanje u Bogu mogu iščitati iz odgovora anđelu Gabrielu nakon što joj je navijestio bezgrješno začeće: „Evo službenice Gospodnje, neka mi bude po tvojoj riječi!“ (Lk 1, 38), a isto iskazuje hvalospjevom: „Veliča duša moja Gospodina, klikće duh moj u Bogu, mome Spasitelju“ (Lk 1, 46-47). Što se trenutaka nakon Isusova rođenja tiče, Marijini se majčinski osjećaji nagoviještaju u Lukinu evanđelju u kojemu stoji kako se osjećala nakon što su pastiri pohodili novorođenog Isusa: „Marija u sebi pohranjivaše sve te događaje i prebiraše ih u svome srcu“ (Lk 2, 19).

Jela je u romanu najčešće definirana upravo kroz odnos s Betom, a odnos majke i kćeri jedan je od ključnih temata ženskoga pisma (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 572) na koji se izravno vežu muško-ženski odnosi te brak o kojima Jela ima čvrste stavove ukorijenjene u patrijarhalnim običajima i kao takve ih prenosi Beti: „Ne pristoji se djevojci da ugovara s momkom. Zato su tu roditelji“ (Košutić, 1999:46). Na Betino pitanje je li voljela njezina oca, odgovara: „Niti sam ja njega pitala da li me voli, niti on mene. A znam da je zlo po djevojku koja time tare glavu. Obično to nisu djevojke na svome mjestu.“ (Košutić, 1999: 42). Unatoč tome, pažljiva je oko izbora Betina zaručnika: „- Prosce odbijala kratko: -Premlada je. -“ (Košutić, 1999: 14) i savjetuje ju oko odabira. Odmak od patrijarhalnih manipulativnih vrijednosti (Biti, 1997: 133) koji opravdavaju nasilje nad ženama, Košutić je ugradila u Jelin lik, a ona ga je iznijela u obraćanju Janku Gušiću koji je došao prositi Betinu ruku:

„Sve do nedavno je duboko glibio u ponašanju sa ženskim svijetom. Blato kršćansko! Gledaj pak kako Ivan zna biti surov prema svojoj Dori! Ja ne kažem da je i tvoja ćud takova. Desi se često da ni najbliži po krvi nisu nalik jedan na drugoga. Možda s ti sasvim drugačiji od njih. Svaka ti čast! Samo ja nemam bogatstva, a znam da je zlo po sirotu koja pođe pod bogat krov.“ (Košutić, 1999: 78)

Iako živi u sustavu vrijednosti, Jela ih ne slijedi slijepo već ima povjerenja u Betin odabir zaručnika, ne želi upravljati njezinim životom i to iznosi u nastavku razgovora s Jankom: „- Kako bih ja mogla nju obećavati! Nisam je obećala ni tebi. Nisam ja njen gospodar, makar sam joj i mati. Treba da i onda sama još razmisli“ (Košutić, 1999: 78). Ipak, Jela Borekova ne odstupa u potpunosti od patrijarhalnih vrijednosti niti da za života propituje je li joj takvo društvo prenijelo ispravnu interpretaciju Božjih zakona kada je u pitanju odnos muškarca prema ženi. Tu je ulogu spisateljica namijenila Beti, o čemu će biti riječi u nastavku rada, a sada valja još spomenuti kako i Beta nosi osobine karakteristične za Djevicu Mariju. Njezin opis s početka trilogije upućuje na neke od tih osobina, kao i na neke osobine tipične za *femme fragile* (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 584), makar Beta to neće ostati do kraja trilogije:

„Šuteći je radila Elizabeta Borekova. Gdje je ne poznaju, čudili bi se tome, no ovdje svatko dobro zna da je Betika vrijedna na djelu i riječi. A bila bi ona i napadne ljepote, da nije iz nje strujala studen gladovanja i svake druge bijede. Duguljasto lice bilo joj uzano i bljeđahno, čisto glatko i bijelo kao najbjelji papir, jedva ružičaste usne male kao u djeteta, a oči plave i tako umiljat pogled, kao da se uvijek za nešto ispričava. Baš te oči, orubljene crnim trepavicama i pod prekrasnim polumjesecom tankih obrva, kao da su izljevale iz sebe svu patnju neimaštine, iza koje tinja bezazleno nježno srce, pronicavost i neka tiha strpljivost, koja se ni za što ne tuži, već sve podnosi. Nešto slabašno tijelo nije zaostalo u razvitku, a mnogi su govorili da je u Velikom Selu malo koja djevojka tako lijepa struka.“ (Košutić, 1999: 13)

Prototip *femme fragile*, intertekstualno je od evanđeoskog lika Djevice Marije preuzeo čednost, potpunu čistoću i izostanak seksualnosti (usp. Slavić, 2016: 657), što sve karakterizira i Betu, osobito u djevojačkoj dobi:

„Kad pomisli na njega, srce joj življe kuca i obrazi joj procvatu od nagla žara. Dika njena... okrunjena grana njena, Janko, dobar, lijep, čestit... U mislima mu tepa najslade riječi, no odmah se zastidi i samu sebe prekori. Što bi rekla majka da zna? Što bi rekao sav svijet? Ne pristoji se... ne pristoji... makar su i ozvani. Još uvijek nosi djevojačko ime... Još je ona Betika Borekova kao onda kad je bila malena i voljela samo Isusa i Mariju.“ (Košutić, 1999: 113)

Betina se pobožnost i povjerenje u Boja iščitavaju iz njezinih triju molitvi. Dvije su u romanu *Plodovi zemlje*: „Molitva Betike Borekove kod Majke Božje Bistričke“ (Košutić, 1999:

56-57) i „Betikina molitva prije vjenčanja u Velikoseljanskoj crkvi“ (Košutić, 1999: 134) te jedna u romanu *Magle*: „Molitva Betike Gušićeve na podbrežanskom trijemu“ (Košutić, 1999: 214). Molitve jezikom odudaraju od ostatka romana budući da su napisane kajkavskim narječjem te se naslovima jasno izdvajaju u tekstu. Osim Bogu, Beta se moli i Blaženoj Djevici Mariji te i u nju ima potpuno povjerenje. Prvu molitvu izgovara na blagdan Velike Gospe na hodočašću u Mariju Bisticu. Ondje je primijetila kako ju Janko gleda i sram ju je zbog toga: „Kak po meni paseju njegve oči! Kak da sipeju vrući ogenj, i postalo mi vruće. Joj Majkica Božjka kak me je sram!“ (Košutić, 1999: 56). U želji da sačuva moralnu čistoću i u mislima, Beta se obraća Isusu Kristu te anđelu čuvaru. Beta se pouzdaje u Boga kao Djevica Marija u trenutku kada joj je anđeo Gabriel navijestio bezgrješno začeće: „Evo službenice Gospodnje, neka mi bude po tvojoj riječi!“ (Lk 1, 38):

„Iz dalkog sam došla k tebi, Maria, i k tebi, Isus moj Bog! (...) Majkica Božja, blagoslovi sve dane od mog porođenja do danas. Da svi budu tebi na čast. Isusek lepi, primi ti dušu koja je radi mene ostavila taj svet.“ (Košutić, 1999: 56)

Na dan vjenčanja ponovo se moli, a ovog puta uz puno povjerenje od Boga traži da blagoslovi njezin i Jankov brak: „Ti ravnaj naše pute... Tvoj lampuš nek nam svetli... Tvoja ljubav nek nas krepí. I Majčica Božja, sveta Marija, budi nam na pomoći“ (Košutić, 1999: 134). Posljednja molitva tonom odudara od prethodnih. Naime, Beta je tad udana za Janka, ne slaže se sa svekrvom te je svjedokinja svađama i nasilnom ponašanju koje ne odobrava. Zaziva prvo kišu da plače s njom: „Padaj, kišica, padaj. / Po tebi moje nebo ni bolj črno, po tebi z menom plače celi kraj“ (Košutić, 1999: 214), a potom i zvijezde da joj osvijetle srce: „Oj zvezdice zlatne, posvetlite sim, v glibočinu mojega srca“ (Košutić, 1999: 214).

Nije izostavila obratiti se Kristu, ponovo, s potpunim povjerenjem u Njegovo vodstvo: „... a ti, Isus, palicu zemi, / Na pašnjak me pelaj da se napasem mira, mira,... i mira“ (Košutić, 1999: 214). Osim povjerenja u Krista, uočava se ovdje još jedan evanđeoski motiv, a to je Isus kao dobri pastir kakvim je prikazan u Ivanovu evanđelju: „Ja sam pastir dobri. Pastir dobri život svoj polaže za ovce“ (Iv 10, 11). Krist se prema vjernicima postavlja kao pastir prema ovcama. Za razliku od kradljivaca ili najamnika, pastir poznaje svoje stado, čuva ga i brine se o njemu te su svi koji mu dođu spašeni: „Ja sam vrata. Kroza me tko uđe, spasit će se: i ulazit će i izlaziti i pašu nalaziti“ (Iv 10, 9). Upravo je to ono što i Beta traži kad kaže da se želi napasti mira, a pred kraj molitve ističe ljepotu života na Kristovu pašnjaku i pod Njegovim vodstvom: „Oj lepo

je pasti po visokoj gori kaj se z nebom tišči...! / Oj lepo je iti po onom putu, kaj si ga odredil ti...!“ (Košutić, 1999: 214).

Način je tu uspostavljanja intertekstualnog odnosa s evanđeoskim tekstovima na nekoliko razina. Veza je prvenstveno uspostavljena stilizacijom molitve (Oraić Tolić, 1990: 14), potom prikazom Betina pouzdanja u Boga koje upućuje na povezanost s Blaženom Djevicom Marijom te naposljetku uvođenjem motiva Krista kao dobrog pastira kakvim ga Beta doživljava. Valja istaknuti ideološku važnost molitve jer ju katolička književnost definira kao pokušaj uspostavljanja odnosa s Bogom (Žigrić: *U svijetu duše*, Sida Košutić, 1966: 5-6, u Lice, 2015: 324).

Intertekstualna veza s Djevicom Marijom tu ne završava jer je, osim skromnosti, čednosti i pobožnosti, za nju karakteristična i majčinska briga i žrtva, iskazana primjerice u Lukinu evanđelju: „Sinko, zašto si nam to učinio? Gle, otac tvoj i ja žalosni smo te tražili“ (Lk 2, 48). Tu poveznicu s Marijom ponovo čini Jela, koja je u trilogiji ostala na razini tihe i povučene patnice čije napore i trpljenje nitko ne cijeni (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 12), a osobito majčino trpljenje, što je, uz to, i temat ženskog pisma:

„Sirota mati! Žaleći sebe, žali svaku koja ne zna da je mati. Suđeno je njoj pregaziti mnogo trnja, dati se izraniti od mnogih uboda. Ne zna to muško srce, ne zna. Misli da je s rađanjem svršena sva muka, a koliko ih je da ni tu ne priznaju! (...) Ne znaju oni pa ne znaju!“ (Košutić, 1999: 95)

Dio je ovo koji se može izravno povezati s Evanđeljem po Luki. Naime, riječ je o Šimunovu proroštvu koje je izrekao kad su Josip i Marija doveli Isusa u hram na blagoslov. Šimun je nakon blagoslova nagovijestio Marijinu sudbinu, a time i sudbinu svih majki: „Ovaj je evo postavljen na propast i uzdignuće mnogima u Izraelu i za znak osporavan – a i tebi će samoj mač probosti dušu – da se razotkriju namisli mnogih srdaca!“ (Lk 2, 34-35). Košutić je preuzela evanđeoski motiv uboda u majčino srce te ga istaknula kao karakterističnu žensku bol, muškarcima nepoznatu.

Osim u Jelinu liku, majčinska je briga i patnja upisana i u lik Kate Gušićke, premda ona nije dana kao posve pozitivan ženski lik. Ona strepi za svoje sinove, osobito Janka, a od supruga Tome ne dobiva niti malo razumijevanja što potvrđuje tezu da su žene u trilogiji patnice bez razumijevanja okoline (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 9):

„Uzdahne, obriše rupčićem suze, pa se stade križati i moliti iz dna srca. Pritom je kadikad pogledala ispod oka da vidi kako li se drži Janko. Nije ga ona htjela rastužiti, -sačuvaj Bože!- ljubimac joj je, sve na tom svijetu, ali morala je dati oduška svome srcu. I sad joj je lakše.

Sad može da podigne misao prema dragome Bogu i izmoli vječni pokoj dragoj dječici i roditeljima i rođacima. Ako je što pogriješila i sagriješila, Bog neka joj oprost. Nije mislila zlo.“ (Košutić, 1999: 168)

Motiv trpljenja duboko je ukorijenjen u evanđeoske tekstove. Primjerice, iz Matejeva se evanđelja iščitava važnost ljudske patnje i trpljenja jer je to, po uzoru na muku i smrt Isusa Krista, jedini put ka uskrsnuću i vječnom životu (Slavić, 2016: 396). Isto se može pronaći u Evanđelju po Marku u Navješčaju muke i uskrsnuća: „Sin čovječji treba da mnogo pretrpi“ (Mk 8, 31). Jela stoga razumije trpljenje ovozemaljskom životu kao Kristov misterij spasenja i nimalo ne sumnja Božju odluku da tome bude tako: „Krov ćeš imati nad glavom, kruha ćeš imati, bosa ni gola nećeš biti. A žensko trpljenje čekalo bi te svuda. Takva je već naša sudbina.“ (Košutić, 1999: 112).

Jelinu, kako je sama naziva, žensku sudbinu Košutić je zaokružila na početku drugoga romana, *Magle*. Nakon što su joj se udale sve kćeri ostala je sama te se povlači u misli o svom životu i svim ulogama koje je imala kao žena:

„Bila je žena. I postala je udovicom. Bila je majka. I pod stare dane ostala sama. Sve što je bilo, bilo je lijepo i najljepše i – prošlo je u nepovrat. U samoći joj se čini da postoje dvije Jele Borekove. Jedna je ona, a druga njena sjena, također ona. I jedna se zagledava u drugu, jedna promatra drugu i međusobno razgovaraju. Jela pita sjenu odakle je došla, a ona joj odgovara da ju je rodila samoća. Jela nato moli sjenu neka otiđe i ne sjeća je samoće. Ali sjena samo šuti, pa se podsmjehuje, pa je prati na svakome koraku. (...) Pa ja sam Jela Borekova, kamo bježiš? Ja ću te pratiti na tvome besciljnom putu. Znaš li čemu živiš? Ne znaš. Znaš li čemu radiš? Ne znaš. Ja ću te pratiti do dana tvoje smrti, a onda ćemo zajedno leći u grob.“ (Košutić, 1999: 157)

Jela ipak nije ostala sama. Naime, primila je k sebi Jožu Krušnjaka, mladića zaostalog u razvoju. Majka mu je umrla, a sestra Eva nije se brinula o njemu:

„Prvih nekoliko noći prospavao je Joža u staji Jele Borekove. Sama mu je Jela nastrla u kut sijena da mu bude ležaj, a nije žalila ni da mu dade pokrivač, samo da siromahu ne bude zima. (...) Sve joj dobro naplaćuje Isus – hvala Mu i čast budi! – pa što se učini siromahu, isto je kao da se učini samome Isusu. Zna to ona dobro i vjeruje u to više nego ikada. Ta bila bi i sama presretna kad bi se našao netko tko bi mogao promijeniti njezin udes. Tome bi Bog stostruko naplatio. Al nema takova čovjeka. Uzalud bi ga i sa svijećom tražila.“ (Košutić, 1999: 157)

U toj se gesti ističe Jelina ljubav prema nemoćnima i socijalno izoliranima. Također, Jela i Joža nisu slučajno spojeni. Autorica ih stavlja pod zajednički nazivnik, drugih i drugačijih,

smatraju Kuvač-Levačić i Alfirević. Oboje nemaju mogućnost govora i upisivanja svog iskustva u život zajednice, Jela zato što je žena, a Joža zato što je mentalno zaostao (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 584): „Samo je Jožina sudbina nalik njenoj... Nikome se ne mogu izjadati. Joža zato što ne zna govoriti, a ona zato što mora šutjeti. Mora.“ (Košutić, 1999: 157). Košutić Jelinom dobrotom prema Joži upisuje u tekst kršćanski humanitet (Lončarević, 2002: 157). Na intertekstualnoj su razini odlomci o Jelinoj brizi za Jožu povezani motivom milosrđa. Ono je posebno istaknuto u Evanđelju po Luki u Tri prisposode o milosrđu (Lk 15, 1-32). Dean Slavić ističe da je kod Luke naglašena briga za siromašne (Slavić, 2016: 418) te da su posebno brižne i milosrdne upravo žene (Slavić, 2016: 419), baš poput Jele.

Primjer milosrđa može se pronaći i u Betinu liku, u trenutku kada oprašta Evi Krušnjakovoj. Naime, Eva u drugom romanu priznaje Beti kako je pod daske njezina i Jankova kućnog praga podmetnula noževne ne bi li im prouzrokovala nesreću u zajedničkom životu. Tada od Bete traži oprost i čini se kako to priznanje dolazi kao *deus ex machina*, primjećuju Kuvač-Levačić i Alfirević, no Košutić je takvo rješenje ponudila „u skladu s kršćanskom idejom pokajanja i praštanja, ali koja uz to oslobađa i samu ženu razvijajući njezinu ljudskost“ (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 589). Betino praštanje i milosrđe, tj. Kristova ljubav upisana u konstrukt Betina lika u ovom su slučaju toliko snažni da u potpunosti mijenjanju negativan lik (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 589): „ (...) s Eve sve više pada čarobnjačko ruho i ona postaje živa obična žena od krvi i mesa. Žena, koja sad plače... Bog zna zašto“ (Košutić, 1999: 275).

Osim Betina milosrđa, ovim je dijelom u tekst upisan netipičan razvoj lika fatalne žene, Eve Krušnjakove. Radom Kuvač-Levačić i Alfirević (2017.) ukazano je na transformaciju fatalne, slobodne žene, kakvom se Eva nadaje u prvom romanu, do „pokajane bludnice“ (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 589). Naime, Eva odrasta bez oca, a u odnosu s majkom iščitava se temat ženskog pisma: „Hladno je sve, kao i njena mati“ (Košutić, 1999: 150). Osim što ima loš odnos s majkom, koji kulminira kad ju majka na samrti ne prepozna, Eva i sama zazire od ideje majčinstva: „Dok je u Velikom Selu primalje, neće ona zatrudnjeti ni kao žena, makar se Marko požderao od želje da mu rodi sina“ (Košutić, 1999: 144). Eva se već u drugom romanu kaje, a preokret doživljava u spomenutoj situaciji, kad joj Beta oprašta.

Betinim praštanjem i Evinom transformacijom, Košutić korespondira s dijelom Ivanova evanđelja u kojem Isus oprašta preljubnici. Osim što je upozorio okupljene, koji su je namjeravali kamenovati, kako nitko nije bez grijeha, Krist pristupa preljubnici i govori joj: „Ni

ja te ne osuđujem. Idi i odsada više nemoj griješiti“ (Iv 8,11). Beta slijedeći Kristov primjer, odstupa od društveno prihvatljive ideje osuđivanja i odbacivanja bludnice već joj umjesto toga oprašta i nudi mogućnost novog početka i života drugačijeg od onog kakav je živjela.

4.1.2. Autoričina polemika s patrijarhalnim tumačenjem evandeoskog prototeksta

Intertekstualnu vezu s evanđeljem Košutić uspostavlja na razini Jelina načina života i uputa koje daje Beti. Naime, Jeli je, kao izrazito pobožnoj i moralnoj ženi, životni putokaz Isusov nauk. Nigdje u trilogiji nije navedeno da Jela čita Bibliju, ali redovito se moli, odlazi na svetu misu i poštuje sve katoličke blagdane: „- Ne plači! Ne koristi plač. Dođi da se pomolimo Isusu i Mariji. (...) Bog će učiniti kako je najbolje. Pomolimo se, Betika, pa ćemo na počinak“ (Košutić, 1999: 79). O Jelinoj pobožnosti svjedoče i slike u kući Borekovih koje istovremeno oslikavanju i njihovo siromaštvo i skromnost:

„Dvije, izbljedjele već od starosti, bez stakla, izložene mrljanju muha, izlizane i ogrebane tko zna od čega, izgledale su turobno od zapuštenosti, i jedva se moglo raspoznati da je jedna Srce Isusovo, a druga Srce Marijino. Za svakom je bila zataknuta suha kita vrbe ive sa drijenkom, jedna Betina, druga mamina, što su još na Cvjetnicu donijele iz crkve.“ (Košutić, 1999: 23)

Jelina stoga interpretacija biblijskih tekstova, osobito evanđelja, plod je onoga što je primila liturgijom i od starijih koji su joj o tome govorili, kako sama kaže: „Ali mene su tako učili i ja sam se uvijek toga držala“ (Košutić, 1999: 378). Dokazuje tim riječima kako se radi o patrijarhalnom ideologemu jer ideja tako tumačena kršćanskog nauka ugrađena je u Jelinu svijest i ona nema potreba argumentirati ju, a kamoli propitivati (Epstein, 1997: 17, u Car, 2017: 190). Vođena onime što je čula i naučila, nerijetko Betu savjetuje onako kako je sigurna da bi ju savjetovao sam Isus Krist: „- Ajde... ajde ...! Ne govori tako! Isus je rekao da žena mora poći za mužem. Bome nećeš svoje djevičanstvo prosjediti kraj matere“ (Košutić, 1999: 79). Takvu retoriku ne izražava samo Jela već i drugi likovi. Primjerice, Jelin i Betin susjed Stanko, kojega je brat Marko istukao toliko da je ovaj kasnije podlegao ozljedama, na samrti je razmišljao što je slušao u crkvi s uvjerenjem da je te riječi izgovarao sam Isus Krist. Budući da je riječ o tekstovima koje je velečasni čitao iz evanđelja, zaključuje se kako su to referencijalni citati jer upućuju na prototekst iz kojeg su preuzeti (Oraić Tolić, 1990: 30) i još se jednom potvrđuje da Košutić intertekstualno korespondira s Biblijom:

„Gdje je Stanko o tome slušao? Jedne nedjelje u crkvi? Da, u crkvi Svetoga Križa je upravo tako govorio velečasni. Ali ne velečasni. Sam Isukrst. Dobro da je vidio, čuo i zapamtio.

(...) On je o svakome Uskrsu i Božiću sjedio u ispovjedaonici i opraštao grijehе, pa poučavao ljude kakvim životom valja živjeti.“ (Košutić, 1999: 36)

Većina likova u trilogiji ne sumnja u Riječ Božju, pogotovo ako je mogu interpretirati tako da se uklapa u patrijarhalan sustav vrijednosti. Za takvo tumačenje biblijskih tekstova zaslužna je čitateljska zajednica koja tekstu daje smisao (Slavić, 2016: 44) u okolnostima u kojima je on posredovan (Slavić, 2016: 45), a u ovom je to slučaju tradicionalno seosko društvo naučeno živjeti prema patrijarhalnim vrijednostima. Ključno mjesto u trilogiji predstavlja dio u kojem se Beti, sada udanoj, ali nesretnoj ženi u snu javlja duh pokojne majke Jele i govori joj:

„- Ne boj se, djetence moje. Ja sam tvoja majka. Budi samo strpljiva. Seljačku ženu svuda čeka trpljenje. Drugdje ti ne bi bilo bolje. Drugdje bi već bila sva crna od batina. Muška glava je velik gospodin. Malo je gdje muž kršćanska duša. Kuju će pogladiti, ali ženu udariti. Zato je za ženu najbolje da šuti i strpljivo se pokorava. Ja sam na kršćanskom nauku učila, da je muž glava, a žena se mora pokoravati...“ (Košutić, 1999: 377-378)

Beta je u tom trenutku posumnjala u majčine riječi, što predstavlja odmak od patrijarhalno tumačena evanđelja: „- Isus je to ... odredio?“ (Košutić, 1999: 378). Majka joj na to odgovara: „- Ja ne znam. Možda sveti Isus nije tako rekao ... Ali mene su tako učili i ja sam se uvijek toga držala“ (Košutić, 1999: 378), čime ju uspijeva na trenutak uvjeriti da je taj stav ispravan i Beta ju poslušna jer, kako je navela u jednoj molitvi: „Materin bum navuk do smrti održavala... Tvoj i materin navuk“ (Košutić, 1999: 134), te odluči trpjeti u tišini i ponašati se onako kako to društvo očekuje od nje. Misli da mora biti zahvalna Janku jer ju ne tuče, a njegovim roditeljima jer su stariji i živi u njihovu domu:

„Moram trpjeti u sebi... Moram se pokoravati... Ako bi me htjeli tući, moram držati... Moram biti strpljiva... Ne smijem hodati u krčmu... Ne smijem piti nikako... Ne skrivati se za zid i njuškati... Svekrvi oprostiti, svekru također oprostiti... Oni su stari. Oni su nesretni... A ja...ja moram biti sretna, jer mi je Janko dobar i ne podiže ruku na mene. I imam krov nad glavom.“ (Košutić, 1999: 378)

Takvo razmišljanje nije svojstveno Beti s početka trilogije koja je odbijala prosce ,tjerala Janka iz kuće i tvrdila kako neće dozvoliti muškarcu da gospodari njome:

„- Ti me tjeraš? Tjeraš me iz svoje kuće? – proizusti gorko i uvredljivo. No bila je i Beta povrijeđena. - Iz kuće ne, ali od sebe da! Ja sam poštena djevojka, Janko. Dok sam djevojka nije mi gospodar nikoja muška glava.“ (Košutić, 1999: 75)

Uvjerena da starije valja slušati, pogotovo majku, Beta se naizgled promijenila i pokorila patrijarhalnim pravilima, no Košutić ne dozvoljava da se to dogodi te Beti daje da se

razvije iznad nametnutih pravila (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 584). Prvo se to uočava kad Beta posumnja u majčine riječi upućene joj u snu. Naime, pitala je majku je li Isus uistinu rekao da se žene mora pokoravati mužu, a Jela na to ne zna odgovor već samo ističe kako su nju tako učili i da je tako živjela. Betina sumnja i propitivanje patrijarhalnog tumačenja evanđelja Košutić su poslužili da iskaže svoj stav o takvoj praksi i subverzivno se odmakne od istog (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 586).

Betin se razvoj nadalje može iščitavati kad Janku daje do znanja da ima pravo glasa i izbora: „Reci ti meni...što sam u toj kući? (...) Hoću znati jesam li marvinče ili sam žena?“ (Košutić, 1999: 355). Pokazano je time da se razlikuje od svoje majke, koja predstavlja generacije žena koje su se muškarcima bespogovorno pokoravale. Na kraju posljednjeg romana Beta se još jednom suprotstavlja Janku nakon što ju želi udariti jer je posumnjao kako je poljubila drugog muškarca:

„Beta ne htjede popustiti. Ne htjede ni uvjeravati. Dosta je rekla. Sve je rekla. Sad treba da učini svoje - pa Bog! (...) Janko poleti za njom pun gnjeva, razviče se iza ugla, zaprijetivši da će stvar zlo završiti. No Beta se ne ustraši, nego još dovikne: -Lako tebi kad si bedast, pa nemaš srca za sirotu! A kušaj samo prst položiti na me. Nisam ja Stanjka!“ (Košutić, 1999: 386)

Tim se postupkom u potpunosti predstavila kao nova generacija seoskih žena koja je spoznala da joj je uloga žene podređene muškarcu nametnuta i tome se izravno suprotstavlja kako bi se sebi i nerođenom djetetu osigurala bolju budućnost. Od plahe i naivne *femme fragile* Beta se razvila do duhovno i intelektualno nadmoćne žene. Košutić je tim postupkom još jednom ostvarila poveznicu s onodobnim ženskim pismom i uključila se u borbu za ravnopravnost žena u društvu (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 585), pritom ne odstupivši od nauka katoličke Crkve niti evanđeoske poruke, već shvaćanjem istih otvorena uma, nadahnuta Kristovom dobrotom i ljubavlju.

4.2. Evanđeoski prototekst u romanu *Velika šutnja*

Roman *Velika šutnja* prvi je put objavljen 2012. godine u Zagrebu u izdanju Kršćanske sadašnjosti, iako je napisan pedesetih godina dvadesetoga stoljeća (Lice, u Košutić, 2012: 318). Upravo je sintagma *velika šutnja* često citirana i parafrazirana kada se pisalo i govorilo o Sidi Košutić jer najbolje opisuje njezina djela i njihovu recepcijsku sudbinu (Dujčić, 2002), a i to je vjerojatno razlog zašto je ovaj roman svjetlo dana ugledao tek posthumno. Stjepan Lice naziva ga „velikom alegorijskom pričom za odrasle“ (Lice, u Košutić, 2012: 318), dok Anđelko

Katanec stil romana opisuje kao poseban, mističan i alegoričan (Katanec, 2016). Košutić čitatelje u romanu sa Znancom vodi svijetom moćnih i utjecajnih te onih koji to žele postati. Otkriva bolnu, zaprepašujuću, ali i ohrabrujuću povezanost različitih života. Promatra one koji su svoj uspjeh spremni plaćati tuđim životima, pritom se ne uznemirujući (Lice, u Košutić, 2012: 318). Pronalazi i ljude koji pristaju na neuglednost kako bi našli prostora za očitovanje svoje ljudskosti i pomogli zanemarenima da žive dostojno (Lice, u Košutić, 2012: 319).

Glavni je lik Znanac koji svojom ljudskošću i jasnošću ukazuje na prave ljudske vrijednosti, ali jasnoćom ponekad zbunjuje bližnje sve dok oni ne proniknu u razloge njegovih pristupa i postupaka. Lik je to koji su mnogi prepoznavali kao jedan od najsvjetlijih likova hrvatske zbilje onoga vremena (Lice, u Košutić, 2012: 319). Iako je Znanac taj koji vodi i ima uvid u život i stvarnost, on ostaje neshvaćen, a njegov identitet neotkriven. Najčešće je tumačen kao slika Boga, Isusa Krista ili anđela. Iako se ne zna tko je on, njegova je misija jasna: „otkriti stvarnost svijeta, pomoći upoznati ljude i pronaći svoje životno svjetlo“ (Katanec, 2016).

Formalno, roman se sastoji od dva dijela. Stjepan Lice prvi opisuje tamnim i gotovo beznadnim, dok je drugi svjetliji i okrepljujući. Uočava da je predanost prividu i izranjenost patnjom, koja čovjeku onemogućava da jednostavno živi, ono što ljudski život čini vrijednim. Roman nas u jednom trenutku uvodi u veliku šutnju, kada čovjek zbog preobilja patnje zanijem, a silina ganuća svaku riječ učini suvišnom. Roman je to u kojem naoko nema velikih preokreta, navodi Lice, jer se sve svodi na običnost života tj. svakodnevicu u kojoj se prelamaju bitna pitanja ljudskog postojanja i međuljudskih odnosa. Uz Znanca, u romanu se pojavljuje još jedan glavni lik, a to je Žena, ujedno i pripovjedačica koja nam u prvom licu prepričava što joj se događa na putu sa Znancom (Lice, u Košutić, 2012: 319).

Kornelija Kuvač-Levačić u radu „Hrvatska 'posvetnica svijeta' – kontekst stvaranja i recepcije djela ili kako danas čitati Sidu Košutić?“ (2019².) roman *Velika šutnja* opisuje kao zanimljiv moderan roman, iako je negdje klasificiran kao alegorijski, „koji u formalnom i sadržajnom smislu čini odmak od ranijih“ (Kuvač-Levačić, 2019²: 106) romana Side Košutić. Ističe kako je modernizam narativne forme postignut isprepletanjem dviju kompozicijskih struktura: lirske i esejističke te realističke, koja se sastoji od fabula koje se mogu čitati kao zasebne novele (Kuvač-Levačić, 2019²: 106). U romanu se izmjenjuju dva pripovjedača, Žena i Znanac, a oboje pripovijedaju iz prvog lica. Već spomenute umetnute fabule o sporednim likovima koje Žena i Znanac susreću na putu čine hipodijegetičku razinu pripovijedanja. Kuvač-Levačić uočava kako fragmentarna kompozicija i struktura romana podsjećaju na

Danteovu *Božanstvenu komediju*. Naglasak nije na psihologiji likova već na njihovoj tvorbi i čovjekovoj egzistenciji „u različitim društvenim i psihološkim, intimnim okolnostima pri čemu se gubi važnost čina imenovanja“ (Kuvač-Levačić, 2019²: 107).

Čitatelju je nerijetko teško odrediti gdje se Žena i Znanac nalaze. Uglavnom je riječ o gradskim ulicama ili imaginarnim prostorima poput dvorane sa svjetiljkama i slično. Jedino što je čitatelju otkriveno je da Znanac Ženu želi odvesti na *bregove* na koje ona mora ponijeti samo sjećanja na djetinjstvo. Znanac tako postaje vođa puta na kojemu se Žena suočava s nizom prizora. O svim ljudima koje susretu Znanac joj ispriča priču pa Žena tako saznaje o vlasniku tvornice i sudbini jedne djevojke iz javne kuće, o starici koja se suočila s nesretnom sudbinom svoga sina, a veći dio drugoga dijela romana zauzima priča o dvjema sestrama i njihovu bratu, potom ona o slijepoj djevojčici ili o čovjeku s fenjerom, koji preuzima ulogu pripovjedača pa sa Znanacem i Ženom podijeli svoju životnu priču. Sve su te priče dio puta na kojem se Žena nerijetko osjeti slabom i nesprenom za daljnje putovanje no Znanac ju uvijek potiče na nastavak ne bi li stigla na obećane *bregove*.

4.2.1. Temati ženskog pisma i evanđeosko tumačenje vrijednosti žene

U analizu trilogije *S naših njiva* pošlo se od lika i motiva majke, čuvarice ognjišta, obiteljskih i patrijarhalnih vrijednosti. Analiza je završena likom žene koja se razvila u samostalnu osobu sposobnu zaključivati i odlučivati što je najbolje za nju. I u romanu *Velika šutnja* u središtu je ženski lik. Stoga će se prije prikaza evanđeoskog tumačenja vrijednosti žene, tj. intertekstualne veze s evanđeljem dati uvid u temate ženskog pisma koji su zastupljeni u romanu.

Kao što je navedeno, Žena putuje na *bregove*, a to se putovanje može tumačiti kao njezin duhovni razvoj. Putujući i slušajući Znančeve priče o raznim ljudima, junakinja doživljava niz emocija koje Košutić čitatelju približava unutarnjim monolozima poput ovih:

„Čim je Znanac zašutio, utihne i moja duša, koja je potkraj ionako već zebila u mraku mrtvila. Osjetim da mi se nad glavom nadvilo tužno nebo, da je i ono od same tuge postalo nepomično. Tu su već počeci bespuća, samo ih nije izbacilo na vidjelo bolno vrenje srca, već nemoć da se i dalje zanimam kakvi su to suludi zasipi ugušili moju čežnju.“ (Košutić, 2012: 88)

„Zato me obuzmu same slutnje, u kojima nema ništa određeno, a to je opet tako sretno: samo nadanje, samo vjerovanje, samo očekivanje. U sebi se stanem vraćati na ono što je rekao

o sreći. Najviše me sapinjala ona misao da nam se sreća ne daje, jer je ne bismo mogli podnijeti.“ (Košutić, 2012: 224)

„U taj čas čitavo moje biće utone u veliku šutnju. Bože, dosad nisam znala da postoji takva velika šutnja. Poznavala sam tek kratko zaustavljanje sata. Tada mi se činilo da mi nebo otvara svoja vrata i da provirujem u njegove drhtave tajne. A sada, s breskvinim cvijetom na dlanu, bude mi kao da je sat zauvijek stao i kao da me nebo poziva neka uđem i zauvijek saznam da je život vrijedan samo toliko koliko i taj rascvali simbol na mome dlanu.“ (Košutić, 2012: 292)

Osim detaljnih opisa unutrašnjih stanja glavne junakinje, moderno se žensko pismo očituje i smještanjem junakinje i Znanca u iskrivljene urbane prostore koji će dočarati nemirnu žensku psihu koja u neobičnim prostorima osvještava svoju drugost (Detoni Dujmić, 2011: 9): „Najprije moramo u grad“ (Košutić, 2012: 16). Primjer neobičnog prostora koji graniči s fantastičnim je dvorana u kojoj Žena i Znanac pod svjetlima promatraju sudbine nesretnih ljudi:

„U gradu ga nema (sunca). Sunčeve zrake samo dotiču grad svojim zlatnim prstima, malo prijeđu preko krovova i umiru negdje, nikad ne znaš gdje. Tako je ovdje nebo neizmjereno i daleko. To reče i naglo me uvede u golemu prostoriju nalik na dvoranu, koju je rasvjetljavalo stotinu svjetiljaka. Svjetiljke na stropu, svjetiljke na zidovima, svjetiljke ponad samih stolova, koji su se redali u pravilnim razmacima kao i gomila ljudi, koji su suzdržljivo žamorili, da je to podsjećalo na jednolično zujanje u košnici.“ (Košutić, 2012: 21)

Zanimljiva je iz aspekta prostora epizoda u „Ulici krizantemina lista“ (Košutić, 2012: 142) u kojoj Znanac i Žena susreću „nevidljivu ženu“ (Košutić, 2012: 143) koja junakinju dovodi do spoznaje za kojom čitavo vrijeme traga:

„Ne bih znao reći što je toliko potresno kao susretanje sa samim sobom u drugima. To je radosna jeka nas samih, proširenje granica naše opstojnosti, što nam daje veću mogućnost da pođemo za svojim glasom. Crte našeg lica prestaju biti samo naše, u njih je ušla i duša drugih i stopila se s našom dušom u jedan veliki lijepi svijet. U takvim zbivanjima počinje život sklada, kad duša nije ni živa ni mrtva, nego vječna... u takvom osjećaju već je proključala sposobnost za jedno malo doživljavanje neba.“ (Košutić, 2012: 56)

Navedeno je već kako glavna junakinja na svom putu susreće niz ljudi i da joj Znanac priča o njima. Najčešće je riječ o ženama čije se sudbine mogu promatrati kao karakteristična iskustva koja tematizira žensko pismo (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 572). Primjerice, Znanac ju suočava s pričom o vlasniku tvornice koji je redovito odlazio jednoj mladoj djevojci u javnu kuću. Budući da nije imala nikoga svoga, djevojka je prihvatila šiti za njega, a radila je

to u suzama. Svoju je patnju okončala isпивši otrov. Nasilje nad njom i njezinim tijelom nastavilo se i nakon smrti:

„Mrtva je djevojka odvezena u zavod za stjecanje liječničkog zvanja, gdje su se mnogi mladi ljudi, sve budući liječnici, okoristili njezinim lešom za svoju zasnovanu karijeru, darujući mrtvu djevojku bestidnim šalama i smijehom.“ (Košutić, 2012: 25)

Opisom kako je život nastavio teći nakon njezine smrti, Košutić je dočarala njezinu beznačajnost, gotovo nevidljivost za društvo, kao uobičajenu žensku sudbinu:

„I sunce je sjalo dalje. Tvornica je bučila dalje. U javne kuće zalazila su gospoda i dalje, neki ugledni, neki nepoznati. Radnici su o podne i dalje zaudarali i proždirali svoj objed iz novinskog papira i okrpanih limenki, ljeti u grabi, zimi po vežama skladišta.“ (Košutić, 2012: 25)

Motiv ženskog trpljenja prisutan je i u priči o majci čijeg su sina lažno optužili i zatvorili, a ona staračke dane provodi u trošnoj kućici:

„U očima su joj uvijek suze. Je li od starosti ili od čega, no uvijek su suze, otkad u sumračja luta dalekom pokrajnjom ulicom. I u ovaj čas luta, klecavo se upire o štap. Kad stane, nekamo se zagleda, nekamo daleko. Zamućene oči teško vide.“ (Košutić, 2012: 31)

U još se nekoliko priča uočavaju temati ženskoga pisma. Prvenstveno su to muško – ženski odnosi promatrani iz perspektive patrijarhata (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 573). U svađi jednog para muškarac izgovara:

„- Gluposti! – mahne čovjek rukom.- Na tome se nikada nisam stigao zadržavati. Svaka je žena nesvjestan predmet kao i ostali predmeti. Vrijednost njezinu postojanju određuje služenje čovjeku.“ (Košutić, 2012: 46).

Nadalje, novorođenu djevojčicu se određuje kao „najobičnije žensko dijete“ (Košutić, 2012: 54). Ženina se vrijednost mjeri materijalnim dobrima: „Pokućstvo će ti izvrsno poslužiti. Ako se udaš, trebat će ti. Svaki će te radije za ženu kad sazna da nešto imaš, da nisi prosjakinja“ (Košutić, 2012: 64). Nisu isključene ni animalne usporedbe: „- Ne znaš ti ništa... zlatna moja... ti si guska-“ (Košutić, 2012: 86).

U drugom se dijelu romana žensko pismo iščitava iz odnosa dviju sestra. Naime, mlađa se udala i živi obiteljskim životom te smatra da je to jedini ispravan put za ženu. Upoznaje stoga sestru sa svojim šurjakom u namjeri da stupe u vezu. Svoje stavove potvrđuje navodima iz Biblije: „, 'Kad je Bog stvarao čovjeka, stvorio ga je kao muško i žensko.' Time je zauvijek određena razlika spolova za istu svrhu na zemlji, pa što se ona muče njezinim prirođenim

pozivom?“ (Košutić, 2012: 182). Primjećuje se kako je u ovom slučaju riječ o eksplicitnom citatu (Oraić Tolić, 1990: 14) iz Biblije, ali ne iz evanđelja.

Autorica na tom mjestu u romanu postavlja pitanje o vrijednosti žene i njezinoj važnosti za zajednicu:

„Takvom tugom odiše i pitanje o vrijednosti žene, vrlo sumnjivo, jer se uvijek pojavljuje u oluji nećudorednih poplava, kad ljudsko društvo glavinja u propast te bi ga trebalo spasiti. Kao da nikada dosad nisu ženu uočili, zagledalo se najednom u njenu pojavu: što li je to samo? Treba je proučiti i saznati odakle je i u koju se svrhu pojavila. (Košutić, 2012: 180)

Ističe potom važnost žene za ljudsko postojanje, njezinu sveprisutnost u životima koje je stvorila, ali unatoč svim naporima ostala neprimijećena, nepoznata i prešućena:

„Ona je boravila svagdje i u svemu što se zove ljudski život. S njome su proveli svoje najsretnije trenutke. Na životnom putu svakoga čovjeka otisnute su kraj njegovih stopa i njene. No uza svu prisutnost ona je ostala nepoznata, jer je zastrta vrijednošću predmeta bila samo zamjećivana u svojoj vanjštini.“ (Košutić, 2012: 180-181)

Problematizirajući vrijednost žene, Košutić poseže za osmim poglavljem Ivanova evanđelja o preljubnici koju Isus spašava od kamenovanja i oprašta joj, a prisutnima poručuje: „Tko je od vas bez grijeha, neka prvi na nju baci kamen“ (Iv 8, 7). Autorici eksplicitno citiranje (Oraić Tolić, 1990: 14) evanđelja služi da podsjeti čitatelje koliko su žene tijekom povijesti bile osuđivane i prozivane, ali i da istakne Kristovu ljubav i milosrđe, vrijednosti koje su onda spasile ženu, a mogu to učiniti uvijek:

“Opet se potvrđuje suvremenost evanđelja obnavljanjem potresna prizora kad uhvaćenu preljubnicu hoće kamenovati i dovode je pred Krista. On promatra su sebi njihove optužbe te izriče: 'Tko je od vas bez grijeha, neka baci kamen na nju.' Osuda je pala na tužitelje. Zato se svi stanu razilaziti. Krist ostaje sa ženom sam. Prije nego ju je opomenuo da više ne griješi, pita: 'Gdje su tvoji tužitelji?' Još ih udaljenje prati božanskim prezirom. A ženu nije mogao osuditi sudom njenih sukrivaca.“ (Košutić, 2012: 181)

Još jednom Košutić osuđuje potlačen položaj žena u društvu, opravdan pogrešno tumačenim evanđeoskim porukama. Osuđuje društvo koje uvijek iznova postavlja scenu kamenovanja preljubnice. Iščitava se iz toga njezino razočaranje činjenicom da su ljudi, stoljećima kasnije, spremni postupiti poput tužitelja u evanđelju, a zapravo bi trebali postupati poput Isusa Krista. Vidljivo je stoga i na ovom mjestu stapanje dvaju naizgled nespojivih ideologema i autoričina spremnost da u punini primi Kristovu poruku milosrđa i ljubavi i uključi je u profeminiistički angažman za ravnopravno uključivanje žena u društvo.

4.2.2. Motiv putovanja na *bregove* kao evandeoski put u Kraljevstvo nebesko i ostali evandeoski motivi

Ne bi li spoznala svoju vrijednost, Žena se sa Znancom upućuje na *bregove*. Na početku zajedničkog putovanja na *bregove*, Znanac joj govori: „Ti dođi na moje bregove... Ponesi samo sjećanja na djetinjstvo“ (Košutić, 2012: 12), a važnost sjećanja na djetinjstvo ponavlja nekoliko puta do kraja romana. Kad se djetinjstvo spominje u evanđeljima, gotovo je uvijek povezano s Kraljevstvom nebeskim. Matej je zapisao:

„Zaista, kažem vam, ako se ne obratite i ne postanete kao djeca, nećete ući u kraljevstvo nebesko. Tko god se dakle ponizi kao ovo dijete, taj je najveći u kraljevstvu nebeskom. I tko primi jedno ovakvo dijete u moje ime, mene prima.“ (Mt 18, 3-5)

U Markovu pak evanđelju stoji: „Zaista, kažem vam, tko ne primi kraljevstva Božjega kao dijete, ne, u nj neće ući. Nato ih zagrli pa ih blagoslivljaše polažući na njih ruke“ (Mk 10, 15-16). Ženino se putovanje na *bregove* stoga može shvatiti kao aluzija (Pavličić, 1988: 159) na putovanje u Kraljevstvo nebesko, odnosno, Božje. Slavić ističe da je Kraljevstvo nebesko u evanđeljima prikazano kao dostupno ljudima, pogotovo sirotinji i obespravljenima (Slavić, 2016: 645), na koje Košutić redovito stavlja naglasak u svojim djelima (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 13). Ono za kršćane podrazumijeva svetost i moral, a put onamo, odnosno što pojedinac treba činiti ne bi li stigao onamo, Isus opisuje u propovijedi na gori u petom poglavlju Matejeva evanđelja (Slavić, 2016: 646). Ne može se stoga ne uočiti intertekstualna povezanost motiva gore na kojoj Isus propovijeda i *bregova* prema kojima žena putuje. Taj Isusov govor postoji i u Lukinu evanđelju i naslovljen je „Nastupna besjeda“ (Lk 6, 20-23) dok kod Mateja stoji naslov „Blaženstva“ i navodi sljedeće:

„Blago siromasima duhom:
njihovo je kraljevstvo nebesko!

Blago ožalošćenima:
oni će se utješiti!

Blago krotkima:
oni će baštiniti zemlju!

Blago gladnima i žednima pravедnosti:
oni će se nasititi!

Blago milosrdnima:
oni će zadobiti milosrđe!

Blago čistima srcem:

oni će Boga gledati!

Blago mirotvorcima:

oni će se sinovima Božjim zvati!

Blago progonjenima zbog pravednosti:

njihovo je kraljevstvo nebesko!“ (Mt 5, 3-10)

Košutić nije stala samo na aluzijama o putovanju u Kraljevstvo nebesko već je svjesno parafrazirala (Beker, 1988: 12) Isusov govor na gori. U devetom poglavlju prvog dijela romana opisuje raskalašeno ponašanje sudionika Karnevala, a Znanac Ženi priča o nekima od njih. Žena je tada začula ženski i muški glas koji su govorili o Karnevalu, a muški je parafrazirao Blaženstva:

„- Blago onima koji se vesele, jer je plaća njihova velika na zemlji. Blago onima koji niti gladuju niti žedaju pravde, jer su siti. Blago nemilosrdnima, jer će zavladatai. Blago onima koji su nemirna srca, jer će bogovima postati. Blago tvorcima nemira, jer će postati jaki. Blago onima koji nisu progonjeni zbog nepravde ni zbog pravde, jer je njihovo kraljevstvo zemaljsko. Blago uznositima, jer su svjesni svoje visoke vrijednosti kao orao svojih visina. Blago vama kad vam zbog mene budu zavijdjeli te vas htjeli slijediti govoreći s udivljenjem o vama. Veselite se i kličite, jer je plaća vaša velika na zemlji...“ (Košutić, 2012: 110)

Ova se blaženstva, za razliku od Matejevih, odnose na sudionike Karnevala, a mogla bi se prenijeti na čitavo suvremeno društvo o kojem Znanac govori Ženi. Dio u kojem stoji „jer je njihovo kraljevstvo zemaljsko“ (Košutić, 2012: 110) jasno ukazuje da je riječ o ljudima koji uživaju u ovozemaljskim dobrima i nastoje doseći najviše materijalne vrijednosti: „Veselite se i kličite, jer je plaća vaša velika na zemlji...“ (Košutić, 2012: 110). Svaki je evanđeoski redak Košutić parafrazirala u prozi, kontrastno ga postavivši prema izvorniku. Pojam „Kraljevstva nebeskog“ zamijenila je „kraljevstvom zemaljskim“, a svaku težnju za njim zamijenila težnjom za ovozemaljskim dobrima. Umjesto stremljenju ka pravednosti, milosrđu i utjesi, oni o kojima se govori žedaju za vlašću, moći, divljenjem i plaćom koju mogu ostvariti samo na zemlji. Košutić time ukazuje na odmak suvremenog društva od istinskih kršćanskih, ali i općeljudskih vrijednosti poput humanosti (Lončarević, 2002: 157), istinske vjere u Boga i života usklađenog s Božjom voljom (Lice, 2015: 325) te bijeg ka tjelesnim užicima i materijalnim dobrima koji čovjeka vode u propast.

Autorica nastavlja ukazivati na ponašanje koje ljude udaljava od Boga uvođenjem simbola Golgotske Suze i Golgotske Ljubavi.

„Bilo je potrebno da upoznaš preteče onih koji su ti umrtvili krila. Oni su iz života učinili sebi zabavu. Rastrgali su sve ono profinjeno tkivo svrhovitosti. (...) Njihov prvi korak, kad su se zaputili k svojim uspjesima, zgazio je najprije Golgotsku Suzu. Od tog časa gazili su i sve druge suze.“ (Košutić, 2012: 116)

Golgota se kao mjesto Isusova raspeća spominje u Matejevu evanđelju: „I dođoše na mjesto zvano Golgota, to jest Lubanjsko mjesto“ (Mt 27, 33-34) te u Ivanovu, koje navodi da je Golgota hebrejsko ime za Lubanjsko mjesto (Iv 19, 27). Budući da je Golgota mjesto na kojemu je Isus najviše pretrpio, Golgotska se Suza može tumačiti kao simbol Njegove muke i patnje koju je podnio za spas ljudi, a oni je sada gaze na putu do uspjeha i zabave. U toj priči Košutić još jednom mijenja Kraljevstvo nebesko za zemaljsko i time pojačava dojam odmaka od Boga i moralnih vrijednosti: „naučavaju evanđelje kraljevstva zemaljskoga vičući protiv evanđelja kraljevstva nebeskoga“ (Košutić, 2012: 118). Ipak, orijentirana na kršćanske vrijednosti poput dobrote i ljubavi prema bližnjemu (Šimunć-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 10) te u skladu s jednim od postulata katoličke književnosti, a to je da ona promiče istinu, ljepotu i dobrotu (Lončarević, 2005: 223), Sida Košutić ne gubi u potpunosti nadu i vjeruje da je u ljudima ostalo dovoljno dobra da poštuju Kristovu žrtvu:

„No nisu se protiv čovjeka pokrenule nebeske sile. U njihovu kraljevstvu ostala je i nadalje Golgotska Suza središte oko kojeg se okupljaju svjetovi ljudske duge, da bi se jednoga dana, jednoga časa izrazili u procvatu otmjene Ljepote, povedene čvrstim zahvatom Istine.“ (Košutić, 2012: 120)

U drugom dijelu romana Košutić piše o područjima religije čija su bogatstva nepregledna i u tom kontekstu uvodi pojam Golgotske Ljubavi. Nakon što je ona ušla u ljudske živote „duša se, snagom prirodene težnje, digla kao ptica iz mraka jasnim putem k jasnome cilju“ (Košutić, 2012: 176). Svi su umjetnici nakon toga stvarali nadahnuti Kristovim životom. U povijesti Golgotske Ljubavi mogu se susresti i siromasi koji teže da uzvrate nešto za golgotski dar. Ističe se važnost svetaca i umjetnika koji su prolazili neugaženim putevima kako bi stigli do Vječnosti. „Povijest Golgotske Ljubavi završena je samo do stranice na kojoj svatko tko ju je upoznao mora upisati svoje ime“ (Košutić, 2012: 177). Svaki čovjek stoga mora nastaviti svoje putovanje, kao glavna junakinja svoje, koje vodi do susreta s vječnošću koja se može protumačiti i kao Kraljevstvo nebesko, koju je ljudima omogućio Krist svojom smrću na križu: „koja se dala objesiti na križu“ (Košutić, 2012: 178).

Osim Golgotske Suze i Ljubavi, evanđeoski motiv koji je Košutić upisala u roman kako bi ukazala na već spomenute probleme suvremenog društva je Getsemanski vrt. Riječ je o

mjestu na kojemu se u evanđeljima Isus molio s učenicima, a oni bi zaspali svaki put kad se on udaljio od njih i molio. Trenutak je to kada Isus predosjeća da mu se bliži kraj (Mt 26, 36-47; Mk 14, 32-42; Lk 22, 39-46). U *Velikoj šutnji* stoji: „zaplakali su oni koji su svoje ruže zalijevali rosom Getsemanskog vrta, jer su, podignuti uzvišenom ljubavi na stupanj vidovitosti, ugledali povorke milijuna braće koja će stradati bespomoćno“ (Košutić, 2012: 118). Te će ruže ubrati oslobođen Čovjek novog vijeka. Ljudi su se preopteretili ovozemaljskim i izgubili iz vida ono što je doista važno i potrebno, ono duhovno za čime se zapravo mora težiti kako bi se sebi osigurao mir (Košutić, 2012: 119). Upisala je Košutić tako u roman temu poznatu iz njezinih ranijih djela, a to je vječna borba duše i tijela, vječnoga i prolaznoga i težnja da ta borba završi mističkim sjedinjenjem duše s Bogom (Petrač, 2015: 35).

4.2.3. Autoričina polemika s društvenim tumačenjem evanđeoskog prototeksta

Istaknut će se još jedan dio romana koji korespondira s evanđeoskim prototekstom, odnosno mjesto na kojem autorica polemizira s njegovim ideološkim (patrijarhalnim) tumačenjem. Riječ je o priči o dvjema sestrama i bratu te njihovu životu nakon smrti roditelja. Brat se zaredio, mlađa sestra se udala i rodila dok starija živi sama. Znanac govori Ženi kako se mlađa sestra moli za stariju i nada se da će početi odlaziti u crkvu jer to smatra ispravnim za nju. Svoju zabrinutost za to iznosi bratu:

„Meni se sve čini... tebi to mogu reći... da je ona tako luda samo zbog toga što ne mari dovoljno za Boga... U crkvu bi mogla poći svakog jutra. Nitko je ne prijeći. Stotinu puta težih zapreka našlo bi se kod mene. Troje djece... muž... i njegova majka... (...) Pa stignem i u crkvu... svakog dana. Meni se sve čini da se ona ni ne moli Bogu.“ (Košutić, 2012: 156-157)

Brat je, za razliku od mlađe sestre, imao razumijevanja za stariju zato što je njemu bilo teško kad su se roditelji svađali i htio se ubiti prije nego što se zaredio i tako pronašao utjehu i spas. Zato je pomislio da je starija sestra možda imala slično iskustvo zbog kojeg je postala takva. Autorica tako još jednom upisuje kršćanski humanitet u tekst (Lončarević, 2002: 157) te razumijevanje i ljubav prema bližnjemu (Šimunić-Kesterčanek, u Košutić, 1942: 10). Mlađa sestra za stariju moli križni put i razmišlja što je sve Isus podnio za spas ljudi i da nauče praštati pa će tako i njezina sestra. Primjer je to kako Košutić ponovo parafrazira evanđelja kroz svoje likove, tj. prikazuje kakvo društvo ima predodžbu o njima (Biti, 1997: 133).

U kontekstu priče o bratu i sestrama spominje se evanđelje o farizeju i cariniku (Lk 18, 9) u kojem farizej u molitvi zahvaljuje Bogu što nije grabežljiv, nepravedan i preljubnik kao

carinik do njega. Naglašava potom kako redovito posti i daje desetinu onoga što zaradi kome je potrebno. Carinik za to vrijeme moli Boga da bude milostiv prema njemu grešniku. Pouka koju Krist donosi ovim evanđeljem je: „Svaki koji se uzvisuje, bit će ponižen; a koji se ponizuje, bit će uzvišen“ (Lk 18, 14). Mlađu se sestru može usporediti s farizejem jer ističe koliko je dobra vjernica i što sve čini: „Stotinu puta težih zapreka našlo bi se kod mene. Troje djece... muž... i njegova majka... (...) Pa stignem i u crkvu... svakog dana“ (Košutić, 2012: 157). Starija joj sestra poručuje isto što je Krist poručio pričom o farizeju i cariniku: „...ti si uistinu praktična katolkinja, bolje bi bilo da nisi, više bi upoznala svetost“ (Košutić, 2012: 163). Košutić tako ponovo stupa u polemiku s društvenim, konvencionalnim tumačenjem Riječi Božje, koje prepoznaje čak i kod pobožnih vjernika, dapače, svećenika, a starijoj sestri daje ulogu one koja istinski shvaća Kristovu poruku.

O starijoj sestri čitatelji uglavnom saznaju iz dijaloga mlađe sestre i brata, a tek kasnije od nje same. Saznaje se kako ima želju pomoći beskućnicima, što je opet pogrešno shvaćeno. Sestra ju je naime upoznala sa svojim šogorom jer, u skladu s patrijarhalnim vrijednostima, smatra da žena ne bi trebala živjeti sama. Opravdava svoj stav poput pojedinih likova u trilogiji *S naših njiva* navodima iz Biblije: „Kad je Bog stvarao čovjeka, stvorio ga je kao muško i kao žensko“ (Košutić, 2012: 182). Time je zauvijek određena razlika spolova za istu svrhu na zemlji, smatra mlađa sestra. U razgovoru s muškarcem kojeg joj je mlađa sestra predodredila, starija otkriva svoje želje:

- „- Ne moram živjeti sama – odvrati ona mirno. – Ima, na žalost, i previše beskućnika.
- Pa nećeš valjda skupljati oko sebe društvo beskućnika, Bog s tobom! – nasmije se on srdačno i veselo.
- Ne, neću ih... skupljati – obori ona pogled i lako porumeni. – Zamolit ću nekoga, kome je potrebno, da dođe stanovati ovamo. Ali to neću učiniti zbog toga što bih se bojala samoće.“ (Košutić, 2012: 165)

Nadalje, slijepa djevojčica koju su Znanac i Žena jednom prilikom sreli u drugom dijelu romana govori o gospođi koja ju svako jutro vodi u crkvu. Žena shvati da je riječ o starijoj sestri i zapita se: „Zna li to brat? Zna li to vrištava sestra? Znaju li ili ne znaju, njih optužuje ovo slijepo dijete teškom optužbom njihova postupka prema sestri“ (Košutić, 2012: 196). Čitatelju sada postaje posve jasno kakva je starija sestra osoba i vjernica i koliko je pogrešno shvaćena. Njezina religioznost korespondira s Isusovim govorom o „Milostinji u skrovitosti“ u Matejevu evanđelju:

„Pazite da svoje pravednosti ne činite pred ljudima da vas oni vide. Inače, nema vam plaće u vašeg Oca koji je na nebesima. Kada dakle dijeliš milostinju, ne trubi pred sobom, kako to u sinagogama i na ulicama čine licemjeri da bi ih ljudi hvalili. Zaista, kažem vam, primili su svoju plaću. Ti, naprotiv, kada daješ milostinju – neka ti ne zna ljevica što čini desnica, da tvoja milostinja bude u skrovitosti. I Otac tvoj, koji vidi u skrovitosti, uzvratit će ti!“ (Mt 6, 1-4)

Starija sestra nema potrebe na glas iskazivati ili drugima pokazivati svoju pobožnost i ljubav prema bližnjemu. Košutić tim postupkom čini slično što je učinila u trilogiji *S naših njiva*, supostavila je odnos stvarne evanđeoske poruke i njezinog tendencioznog tumačenja (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 586). Ovoga je puta tendenciozno tumačenje donijela mlađa sestra, dok starija istinski živi evanđeoske i općeljudske vrijednosti. Ne prilagođava Riječ Božju svojim standardima niti se nastoji uklopiti u društveno zadane okvire (Kuvač-Levačić, Alfirević, 2017: 586-587), a to potvrđuje svojim izborom da ostane sama, umjesto da se uda za bilo koga samo kako bi učinila ono što je društveno prihvatljivo. Vidljivo je stoga i u romanu *Velika šutnja* upisivanje patrijarhalne ideologije, subverzivno protofeminističko odmicanje od nje i njezinih tendencioznih poruka te poticanje duhovnog i intelektualnog razvoja žene koja može biti duboko religiozna i istodobno slobodna od patrijarhalnih okova.

5. ZAKLJUČAK

Sida Košutić hrvatska je književnica prve polovice 20. stoljeća. Istaknula se svojom mističnom lirikom, a kao njezino ponajbolje djelo nadaje se realistična romaneskna trilogija *S naših njiva*. Budući da je 1946. isključena iz javnoga života, ali i da je prije toga bila povučena osoba, nesklona glasnim istupima, te da je stvarala nekad teško prohodnu spiritualiziranu liriku, danas je gotovo zaboravljena. Katolička je duhovnost jedna od glavnih odlika njezina stvaralaštva, a težnju sjedinjenja s Bogom i evanđeoske poruke samilosti i dobrote upisivala je podjednako i u lirsku i u prozna djela. U središtu njezinih proza redovito su siromašni, obespravljani i oni s društvenih margina, najčešće žene i djeca. Kritičari su je stoga nazivali katoličkom književnicom, što ju je dvostruko etiketiralo. Naime, Košutić se uklapa u profeministička strujanja u hrvatskoj književnosti prve polovice prošloga stoljeća. Osim što je objavljivala u ženskim časopisima i jedan uređivala, borbu, prije svega za duhovnu, ljudsku ravnopravnost žena upisivala je u tekstove. Ovim se radom zato nastojalo dokazati da Košutić ravnopravno u tekst upisuje ideologem katoličke književnosti u smislu promoviranja općeljudskih, humanih ideja nadahnutih porukom evanđelja i žensko pismo prve polovice 20. stoljeća te da zbog toga s evanđeljima uspostavlja intertekstualne veze.

Definirala se stoga ovim radom intertekstualnost, te se nastojalo istražiti je li u romanima Side Košutić vidljiv odnos s teksta s prototekstom, može li ga čitatelj uočiti (Pavličić, 1988: 157) je li intertekstualna poveznica konvencionalna ili nekonvencionalna (Pavličić, 1988: 164) te kakvi se citati (Oraić Tolić, 1990: 14) pronalaze u romanima. Definiran je potom ideologem kao način upotrebe ideologije u književnosti (Brešić, 1991: 53) i kao sustav predodžbi sastavljen od niza ideja, mitova, slika i sl. u kojima ljudi žive svoje imaginarne odnose prema stvarnim uvjetima postojanja (Biti, 1997: 133). Očekivalo se u romanima pronaći ideologeme patrijarhata, katoličke književnosti i ženskog pisma. Budući da je Košutić za prototekst odabrala evanđelja, definirana je Biblija kao književni tekst, koji čitalačka zajednica oblikuje stoljećima i koji je uvijek otvoren za nove interpretacije (Slavić, 2016). Važno je stoga bilo saznati kako likovi tumače evanđeoske tekstove te kako to čini autorica.

Prešlo se potom na iščitavanje interteksta i njegove veze s odabranim ideologemima u trilogiji *S naših njiva* (*Plodovi zemlje*, 1935.; *Magle*, 1937.; *Bijele tišine*, 1940.) te nakon toga u romanu *Velika šutnja* (2012.). Evanđeoska se intertekstualnost u realističnoj trilogiji, koja opisuje život na hrvatskome selu početkom prošloga stoljeća, prvenstveno uočila u likovima

Jele i Bete Borekove koje korespondiraju s evanđeoskim prikazom Blažene Djevice Marije. Sličnost s Marijom obje junakinje pokazuju u svojoj pobožnosti, povjerenju u Boga te milosrđu i suosjećanju za slabije. Betina korespondencija s Blaženom Djevicom Marijom leži i u molitvama koje izgovara, a u njima je iščitan evanđeoski motiv Isusa – dobrog pastira. Jelino se milosrđe očituje u pomaganju Joži Krušnjaku, a Betino u praštanju Evi Krušnjakovoju za zlodjela koja joj je učinila. Jelina i Bogorodičina veza leži u majčinskoj ljubavi prema djeci i trpljenju, koje je doduše, univerzalan evanđeoski motiv, a kao žensko, majčinsko trpljenje primjer je upisivanja ženskog pisma u tekst. Također, bolna majčina sudbina predstavlja vezu s likom Blažene Djevice Marije u Lukinu evanđelju kad joj Šimun govori kako će joj mač probiti dušu. Riječ je o majčinu trpljenju i boli koju osjeća kad je u pitanju patnja njezina djeteta.

Beta, poput svoje majke, jako dobro zna kakvo je ponašanje od nje očekivano, više je puta u romanu iskazivano što ženi priliči, a što ne, koje odluke djevojka treba prepustiti roditeljima i kasnije suprugu. Žensku podčinjenost patrijarhalno društvo opravdava Isusovim riječima, od čega autorica radi jasan odmak ističući upravo suprotan primjer Isusova ponašanja prema ženama kako je opisano u evanđeljima. Nije u trilogiji rijetkost pročitati navod nekog od likova koji tvrdi da je Isus tako rekao ili želio. Autorica uočava ovu duboko ukorijenjenu ideologiju koju svaka sljedeća generacija učvršćuje jer joj se bez sumnje i mogućnosti argumentacije predaje. Betu odabire kao junakinju koja će posumnjati u pogrešno tumačene evanđeoske tekstove. Naime, Beta nakon udaje za Janka mora biti poslušna njemu i njegovim roditeljima te ju pokojna majka u snu savjetuje da nastavi trpjeti u tišini i ponovo navodi kako se treba ponašati kao udana žena. Beta, pobožna žena, koja izuzetno voli Isusa i Mariju te im se u potpunosti predaje, ne vjeruje da je Isus htio da ona trpi i prvi put izražava sumnju u majčine riječi. Jela je bez propitivanja prihvaćala crkveni nauk i nije imala razloga sumnjati u njega, Beta će stoga, kao nova generacija žena poslužiti autorici kao glas razuma koji se ne želi pokoravati lažnom moralu društvene zajednice. Na kraju romana Beta se izravno suprotstavlja Janku i ne dozvoljava da bude nasilan prema njoj. Ključno je dodati da nije odustala od vjere u Boga, i dalje se neizmjenjivo pouzdaje u Njega, samo je smogla hrabrosti posumnjati u ono što je generacijama bilo određivano kao ispravno i iskrivljenim biblijskim navodima verificirano. Beti je, kao istinskoj vjernici, oduvijek bila jasna evanđeoska poruka i to je potvrdila već spomenutim činom praštanja Evi Krušnjakovoju.

U romanu *Velika šutnja* intertekstualnost se iščitala u drugim motivima i postupcima. Budući da je u središtu romana lik Žene koju neimenovani Znanac vodi neobičnim prostorima

na kojima susreću razne likove, od kojih su mnoge žene u potlačenom položaju koje trpe nasilje, iščitalo se na početku žensko pismo. Osim u teškim životnim pričama i fizičkom nasilju, koje je prisutno i u trilogiji *S naših njiva*, žensko se pismo u ovom romanu iščitava iz unutarnjih preokupacija glavne junakinje i njezina psihičkog i duhovnog razvoja kroz roman. Kad piše o ženskoj sudbini i propituje vrijednost žene, ali u svjetlu izvorne Kristove poruke, Košutić eksplicitno citira (Oraić Tolić, 1990: 14) Ivanovo evanđelje o kamenovanju preljubnice. Ističe kako se društvo nije promijenilo mnogo otada i da su svi još uvijek spremni preuzeti ulogu tužitelja koji su preljubnicu htjeli kamenovati, a nitko nije spreman poslušati Kristovu poruku „Tko je od vas bez grijeha, neka prvi na nju baci kamen“ (Iv 8, 7) i postupiti poput Njega.

Znanac Ženu vodi na *bregove*, a o njima saznajemo samo da Žena onamo mora ponijeti sjećanja na djetinjstvo. U evanđeljima je djetinjstvo povezano su odlaskom u Kraljevstvo nebesko koje podrazumijeva moral i svetost, a dostupno je ljudima, pogotovo sirotinji i obespravljenima (Slavić, 2016: 645) te evanđelisti navode da će onamo stići oni koji se ponize kao djeca. Košutić je, osim aluzija na odlazak u Kraljevstvo nebesko, u kontekstu suvremenog materijalističkog društva parafrazirala Isusov govor na gori iz Matejeva evanđelja te težnju za dostizanjem Kraljevstva nebeskog zamijenila težnjom za materijalnim dobrima. Unijela je time u tekst kritiku suvremenog društva koje se sve više udaljava od istinskih vrijednosti, promoviranih u Kristovom govoru na gori. Na ovom se mjestu uočava intertekstualna paralela između gore na kojoj Isus govori i *bregova* na koje Žena putuje. Autorica je potom uvela još neke evanđeoske motive kako bi ukazala na nemoral društva. Motiv Golgote, mjesta Kristova raspeća i smrti, modificirala je te stvorila pojmove Golgotske Suze i Golgotske Ljubavi. Ističe kako ljudi gaze Golgotsku Suzu, koja može biti tumačena kao Kristova muka na križu, na putu do uspjeha, a Golgotsku Ljubav, tumačenu kao Kristovu ljubav za ljude, opisuje kao dar svakom pojedincu. Motiv koji je također preuzela iz evanđelja je Getsemanski vrt, mjesto na kojem je Isus molio s učenicima i navijestio svoju smrt. Uvodi motiv ruža zalijevanih rosom Getsemanskog vrta i još jednom koristi priliku da ukaže na opasnost težnje za ovozemaljskim umjesto za duhovnim.

Kao u trilogiji *S naših njiva*, i u romanu *Velika šutnja* autorica polemizira s konvencionalno tumačenim evanđeoskim prototekstom kroz koje društvo prenosi svoje patrijarhalne ideologeme. Čini to kroz likove dviju sestara i njihova brata svećenika. Naime, mlađa sestra, koja je udana i ima djecu, ističe kako je ona dobra vjernica jer uz obiteljske obaveze stigne redovito odlaziti na mise pa bi tako trebala i njezina sestra. Starijoj sestri, između

ostalog, zamjera činjenicu što je sama pa ju upoznaje s muškarcem ne bi li ju potakla na udaju. Čitatelj kasnije saznaje kako starija sestra odlazi na svete mise i brine se o slijepoj djevojčici te da razmišlja kako bi se mogla brinuti za beskućnike. Kroz mlađu sestru i brata svećenika progovaraju patrijarhalni stavovi, kakve imaju likovi u trilogiji, a Košutić u tekst unosi Lukino evanđelje o farizeju i cariniku prema čemu je mlađa sestra okarakterizirana kao licemjerna farizej. Veza se može uspostaviti i s Matejevim evanđeljem u kojem Krist govori o milostinji u skrovitosti jer starija sestra nema potrebu glasno iskazivati svoju pobožnost i svoje milosrđe.

Može se na koncu zaključiti kako Košutić junakinje smješta u patrijarhalna društva koja nemaju razumijevanja za njih, a činjenicu da su potlačene opravdavaju iskrivljenim navodima iz evanđelja. Sve su te junakinje izrazito pobožne žene, što ne znači i da slijepo vjeruju u ono kako im je evanđeoski tekst društveno predstavljen odnosno posredovan. I dok Betu iz trilogije *S naših njiva* pratimo na putu spoznavanja istine i suprotstavljanja patrijarhalnim odnosima, stariju sestru iz romana *Velika šutnja* upoznajemo kao osobu koja je to već spoznala i nema potrebe ikome opravdavati svoje postupke. Time se Košutić postavila prema ideologemu patrijarhata, promovirajući ženskim pismom onaj protofeministički, ali ne napuštajući pritom ideologem katoličke književnosti. Nije dakle niti u jednom trenutku odustala od upisivanja evanđeoske poruke u svoje tekstove. Da su joj evanđeoski tekstovi poslužili kao prototekst može se potvrditi time što je čitatelju u svakom trenutku jasno na što se referira (Pavličić, 1988: 157). Ponekad su to samo aluzije na evanđelja, često ih eksplicitno citira (Oraić Tolić, 1990: 14), dok se Kristov govor na gori čak odlučila parafrazirati (Beker, 1988: 12). Budući da je riječ o prototekstu nastalom u drugoj stilskoj formaciji, zaključuje se da je intertekstualna veza dijakronijska (Pavličić, 1988: 158), a po tome što nema strogo određenih pravilima po kojima preuzima građu za svoje tekstove, jasno je da se radi o nekonvencionalnom intertekstualnom odnosu (Pavličić, 1988: 164).

6. SAŽETAK

Evandeoski prototekst i društveni ideologemi u romanima Side Košutić

Cilj diplomskoga rada bio je utvrditi kako se evandeoski prototekst odnosi prema ideologemima ženskoga pisma i književnosti katoličkog pokreta u romanima Side Košutić. Riječ je o hrvatskoj književnici koja je stvarala u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća. Ova liričarka, prozaistica i autorica jedne drame nerijetko je svrstavana među autore koji su stvarali pod okriljem katoličkoga pokreta, a isticala se i svojim protofeminističkim angažmanom. Kako bi se navedeni ideologemi i prototekst mogli iščitati iz romana, definirani su pojmovi intertekstualnosti, prototeksta i ideologema te su prikazani biblijski tekstovi kao prototekst i temelj katoličkoga ideologema. Fokus je bio na realističnoj trilogiji *S naših njiva* (*Plodovi zemlje*, 1935.; *Magle*, 1937.; *Bijele tišine*, 1940.) te modernome romanu *Velika šutnja* (2012.). Pokušalo se utvrditi kako se autorica kroz svoje junakinje postavlja prema patrijarhalnome ideologemu i pogrešno tumačenome evandeoskom prototekstu, istodobno promovirajući protofeministički ideologem kroz upisivanje ženskoga pisma i evandeoskih poruka.

Ključne riječi:

Sida Košutić, *S naših njiva*, *Velika šutnja*, evandeoski prototekst, katolička knjiženost, žensko pismo, protofeministički angažman

Evangelical prototext and social ideologemes in the novels of Sida Košutić

The aim of the thesis was to determine how the evangelical prototext relates to the ideologemes of women's writing and literature of the Catholic movement in the novels of Sida Košutić. She is a Croatian writer who was literary active in the first half of the twentieth century. She was a lyricist, prose writer and a playwright who was often ranked as a Catholic movement author, while she also stood out with her protofeminist engagement. To be able to read the mentioned ideologemes and the prototext from the novel, the notions of intertextuality, prototext and ideologues have been introduced. The biblical texts are presented as a prototext and the foundation of a Catholic ideologue. In this paper, the focus was on the realistic trilogy *S naših njiva* (*Plodovi zemlje*, 1935.; *Magle*, 1937.; *Bijele tišine*, 1940.) (English: *From Our Fields*

(*Fruits of the Earth*, 1935; *The Fog*, 1937; *White Silences*, 1940) and the modern novel *Velika šutnja* (2012) (English: *The Great Silence* (2012)). An attempt was made to establish how the author positions herself towards the patriarchal ideologeme and the misinterpreted evangelical prototext through her heroines, while promoting the profeminist ideologeme through the inscription of the female script and evangelical messages.

Keywords:

Sida Košutić, *S naših njiva*, *Velika šutnja*, evangelical prototext, Catholic literature, women's writing, profeminist literary engagement

7. POPIS LITERATURE

1. Bagić, K. 2007. *Jezik književnosti i književni ideologemi. Zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste.
2. Beker, M. 1988. „Tekst / intertekst.“ U: Maković, Z. et al: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, str. 9-20.
3. Beker, M. 1995. *Uvod u komparativnu književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Beker, M. 1999. *Suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
5. Biti, V. 1997. *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
6. Brešić, V. 1991. „Literatura kao ideologem. Ante Kovačić i pravaštvo.“ U: *Umjetnost riječi*. 35(1). str. 47-53.
7. Car, A. 2017. *Društveni ideologemi u hrvatskoj distopijskoj prozi. Doktorski rad*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
8. Detoni Dujmić, D. 1998. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
9. Detoni Dujmić, D. 2011. *Lijepi prostori. Hrvatske prozaistice od 1949. do 2010.* Zagreb: Naklada Ljevak.
10. Dujić, L. 2002. „Ženska signatura“. U: *Vijenac*. URL: <http://www.matica.hr/vijenac/229/zenska-signatura-13332/>. (Datum pristupa: 10.07.2019.)
11. Dukić, D. 2007. „Osmanizam u hrvatskoj književnosti od 15. do sredine 19. stoljeća“. U: Bagić, K. *Jezik književnosti i književni ideologemi. Zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste.
12. Hekman, J. 1984. *Predgovor*. U: *Izabrana djela. Sida Košutić, Dušanka Popović-Dorofojeva, Branko Belan*. 1984. Nakladni zavod Matice hrvatske: Zagreb.
13. Hekman, J. 2006. *Uzvodno: književni portreti*. Zagreb: Ex libris.

14. Jelčić, D. 1997. *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada Pavičić.
15. Katanec, A. 2016. *Priče koje diraju i uznemiruju*. URL: <https://www.pastoralmladih.hr/Fokus/Sto-citati-/Price-koje-diraju-i-uznemiruju.aspx>. (Pristup: 10.07.2019.)
16. Katunarić, V. 2012. „Lica i naličja hrvatske ideologije.“ U: *Revija za sociologiju*. 42 (1) str. 89–100.
17. Košutić, S. 1942. *Mimoza sa smetljišta (novele)*. Zagreb: BE-L-Ka.
18. Košutić, S. 1997. *Različaka čaša*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
19. Košutić, S. 1999. *S naših njiva*. Trilogija iz seljačkog života. Krapina: Pučko otvoreno učilište Krapina.
20. Košutić, S. 2002. *Solsticij srca*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
21. Košutić, S. 2004. *Mimoza sa smetljišta*. Zagreb: Naklada Mlinarec & Plavić.
22. Košutić, S. 2012. *Velika šutnja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
23. Kuvač-Levačić, K. 2019¹. „Intertekstualnost drame *K svitanju* Side Košutić i *Pjesma nad pjesmama* kao prototekst“. U: *Crkva u svijetu*, 54(1), str. 17-41. <https://doi.org/10.34075/cs.54.1.2> (Datum pristupa: 15.05.2020.)
24. Kuvač-Levačić, K. 2019². „Hrvatska 'posvetnica svijeta' – kontekst stvaranja i recepcije djela ili kako danas čitati Sidu Košutić?“. U: *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturu*. 25 (2019), 1-2, str. 81.-109.
25. Kuvač-Levačić, K., i Alfrević, J. 2017. „'Žensko pismo' i katolički angažman Side Košutić (na primjeru konstrukcije protagonistkinja u romanesknoj trilogiji *S naših njiva*, 1944.)“. U: *Crkva u svijetu*, 52(4), str. 570-591. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/192650> (Datum pristupa: 04.07.2019.)
26. Kuvač-Levačić, K., i Car, A. 2012. „Društveni i politički ideologemi hrvatske fantastične proze (na primjeru *Desnice*, *Čuića* i *Brešana*)“. U: *Croatica et Slavica Iadertina*, 8/1(8), str. 287-297. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/98570> (Datum pristupa: 30.05.2020.)

27. Lachmann, R. 1988. „Intertekstualnost kao konstrukcija smisla“. U: Maković, Z. et al: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, str. 75-108.
28. Lasić, S. 2007. „Starčevićeve pamfletske strategije: svijet ekstremnih antiteza (Ulomak iz studije O „Nekolikim uspomenama“ (1870) Ante Starčevića)“. U: Bagić, K. *Jezik književnosti i književni ideologemi. Zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste.
29. *Leksikon hrvatskih pisaca*. 2000. Ur: Dunja Fališevac et al. Zagreb: Školska knjiga.
30. Lice, S. 2012. *Pogovor*. U: Košutić, S. *Velika Šutnja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
31. Lice, S. 2015. „Sida Košutić: književnost svjetlosti“. U: *Kroatologija*, 6(1-2), str. 322-341. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/154776> (Datum pristupa: 04.07.2019.)
32. Lončarević, V. 2002. „Duhovno gledanje svijeta. Sida Košutić u kritici Ljubomira Marakovića“. U: *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturno-prosvjetna i društvena pitanja*. 8: 157-163.
33. Lončarević, V. 2005. *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900.-1945.)*. Zagreb: Alfa.
34. Maković, Z. et al. 1988. *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
35. Maraković, Lj. 1929. *Novi pripovjedači: kritičke studije i minijature*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima.
36. Medarić, M. 1988. „Intertekstualnost u suvremenoj hrvatskoj prozi (na primjeru proze Dubravke Ugrešić)“. U: Maković, Z. et al: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, str. 109-120.
37. Mlinarec, R. 2004. *Pogovor*. U: Košutić, Sida: *Mimoza sa smetljišta*. Zagreb: Naklada Mlinarec-Plavić.
38. Nemeč, K. 1998. *Povijest hrvatskog romana: od 1900. do 1945.* Zagreb: Znanje.
39. Nemeč, K. 2007. „Pravaštvo i hrvatska književnost“. U: Bagić, K. *Jezik književnosti i književni ideologemi. Zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole*. .

- Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste.
40. Novak, S. P. 2003. *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.
  41. Oraić Tolić, D. 1990. *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
  42. Pavličić, P. 1988. „Intertekstualnost i intermedijalnost“. Tipološki ogled. U: Maković, Z. et al: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, str. 157-195.
  43. Perinić, L. 2002. „Kod Side Košutić“. U: *Obitelj* 27/1933. Predgovor u Košutić, Sida 2002. : *Solsticij srca*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
  44. Petrač, B. 1990. „Lik žene u hrvatskoj književnosti“. U: *Bogoslovska smotra*, 60(3-4), str. 348-354. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/37292> (Datum pristupa: 10.07.2020.)
  45. Petrač, B. 1997. *Pogovor*. U: Košutić, Sida: *Različaka čaša: izabrane pjesme*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
  46. Petrač, B. 2015. „Mistički hermetizam Side Košutić (1902. – 1965.). Uz 50. obljetnicu pjesnikinjinine smrti“. U: *Zadarska smotra* (35-39).
  47. Slavić, D. 2016. *Biblija kao književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
  48. Solar, M. 2006. *Rječnik književnoga nazivlja*. Zagreb: Golden marketing.
  49. Šicel, M. 2009. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga V. Razdoblje sintetičkog realizma (1928.-1941.)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
  50. Šimunić-Kesterčanek, N. 1942. *Sida Košutić kao umjetnica*. Predgovor. U: Košutić, Sida *Mimoza sa smetljišta (novele)*. Zagreb: BE-L-Ka.
  51. Tatrín, M. 2007. „Držić i Machiavelli (Nacrt za jedno čitanje Držićeva makijavelizma)“. U: Bagić, K. *Jezik književnosti i književni ideologemi. Zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole*. . Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste.
  52. Van Dijk, Teun A. 2006. *Ideologija, Multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
  53. Zlatar, A. 2007. „Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti“. U: Bagić, K. *Jezik književnosti i književni ideologemi. Zbornik radova 35. seminara*

Zagrebačke slavističke škole. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste.

Internetski izvori:

1. Biblija. <https://biblija.ks.hr/knjiga.aspx?g=49#vrh>. Datum pristupa: 10.06.2020.